

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

SEPTEMBER 1997
JAARGANG 23 no. 4



*mystieke
wegen
naar God*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum
Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883
Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Kerk en Wereld'

Postbus 19, 3970 AA Driebergen Tel. (+31) 0343-512241

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN
Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960360/4960329

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Spielman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@ggl.ruu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

MYSTIEKE WEGEN NAAR GOD

De grote religieuze tradities van de mensheid verschillen van elkaar: Islam van Christendom, van Boeddhisme, van Hindoeïsme. Maar ook intern kunnen er binnen die tradities aanmerkelijke verschillen of variaties zijn. Er zijn politieke verschijningsvormen van religie naast de meer filosofische, artistieke of mystieke. Juist de mystieke verschijningsvormen kunnen een brugfunctie hebben, omdat zij over de grenzen van de verschillende grote religieuze families van de mensheid heen veel gelijkenissen vertonen. Het is zelfs niet ongewoon, dat christenen ook lid kunnen zijn van hindoeïstische of islamitische mystieke groepen, of er minstens incidenteel met veel genoegen en voldoening in kunnen participeren. Naast een dossier over mystiek bevat dit nummer een dringende oproep van Mw. Sajidah Abdus Sattar, die 'knokt op de barricaden' en zeker antwoord zal moeten krijgen.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP SEPTEMBER 1997, JAARGANG 23 NO. 4

HET ISLAMITISCH-CHRISTELIJKE LEERHUIS

Was Jezus een christen of een moslim? (Wiel Eggen) 166

DOSSIER: DE MYSTIEKE WEG(EN) NAAR GOD

Tariqa, de weg naar het licht (Jan Landheer m.m.v. Ali Rahiminejad) 171

Soefi-ordes in Nederland (Nico Landman) 183

Yunus Emre en zijn christelijke tijdgenoten in Europa (Simon Lambregs) 187

Knokken op de barricaden: een persoonlijke terugblik op vijf jaar NMR
(S. Abdus Sattar) 191

Aandacht voor de islam in Graz (Berry van Oers) 195

Moslimes in Europa 200

Boeken 206

Cursussen en ontmoetingen 212

WAS JEZUS EEN CHRISTEN OF EEN MOSLIM?

Wiel Eggen

Laten we eens nadenken over die vreemde vraag, in het besef dat veel moslims de Joodse Jezus evenzeer als hun leidman zien als christenen. Bij christenen is het gangbaar geworden om de Islam iets welwillender tegemoet te treden, en Mohammed als een religieus geïnspireerde man te erkennen. Enkele jaren geleden kwam zelfs de titel 'anonieme christen' in zwang, die aan iedereen gegeven kon worden die gold als serieus op zoek naar Gods wil. Dit met verwijzing naar wat Sint Augustinus al ruim 1500 jaar geleden geschreven had, in de zin van: "Wat we in onze dagen de christelijke religie noemen, bestond al van alle tijden". Sommige christenen beschouwden het als het beste teken van hun welwillendheid jegens anderen dat zij hen die 'eretitel' toekenden. De vraag of die anderen het echter wel op prijs stelden om, voor zichzelf of voor hun grote profeten, die titel 'anonieme christenen' te krijgen, kwam klaarblijkelijk nauwelijks in het vizier bij die discussies.

Maar laten we de zaken eens omdraaien. Hoe gecharmeerd zijn christenen als de moslims Jezus niet alleen als moslim erkennen, maar hem zelfs als verlichte profeet van hun religie vereren? De tegenwerping komt al snel dat Jezus geen moslim *avant la lettre* kon zijn, en dat de Koran hem feitelijk vertekent en verkeerd voorstelt. De polemiek over wie nu eigen-

lijk de persoon van Jezus vertekend heeft, ligt uitdrukkelijk aan de wortel van de spanning tussen beide religies. Vanaf het prille begin al, toen Mohammed zich mengde in de twisten die het christendom toentertijd rondom de Middellandse Zee en tot ver in Azië verscheurden. Natuurlijk waren er de boeken die wij nu het Nieuwe Testament noemen, maar er waren ook talloze andere geschriften, die op de apostelen heetten terug te gaan en die vaak een heel ander beeld van Jezus gaven. Alomteverwarring dus; en vanuit de heldere openbaring die hij ontvangen had over de eredienst aan God en Hem alleen, begon Mohammed te bevroeden waar de verering van zijn grote voorganger Jezus ontspoord was.

Christenen hebben er altijd moeite mee gehad de stelling te aanvaarden dat de evangelisten een verward en vertekend beeld van Jezus gegeven zouden hebben, al weten ze nu wel dat die auteurs geen journalisten waren die alleen maar een ooggetuigenverslag wilden geven van de gebeurtenissen. De hedendaagse exegete bevestigt eigenlijk veel van Mohammeds twijfel aan het bijbels relaas en wordt door moslims dan ook graag aangehaald. Maar ook Mohammed ging het er eigenlijk niet zozeer om de juiste toedracht van Jezus' leven te bepalen. Vanuit zijn religieuze inspiratie, wilde hij allereerst de profetische gestalte van Jezus helder

krijgen. Want die gestalte was op een fundamentele wijze aangetast door verwarde theologenpraat over de Zoon, als tweede persoon van de Drieëenheid, in gelijkwaardigheid zittend naast God de Vader. De idee dat Jezus gekomen was om zichzelf te presenteren als Gods gelijkwaardige Zoon, die uit liefde mens geworden was om te bemiddelen tussen God en de mensen, strookte geenszins met de grote openbaring die Mohammed had ontvangen. De God van de Bijbel was de enige en al-beherende Schepper, en de kern van alle profetische teksten was een oproep aan de mens om Gods enige heerschappij te lezen in de schepping en te aanvaarden in het eigen leven. Hoe kon hij een profeet zijn die zichzelf als Gods gelijke voorstelde, in plaats van zich aan Gods orde te onderwerpen? Het ging dus niet zozeer over enkele details, zoals de kruisiging, maar om de grondvisie op Jezus. Voor Mohammed kon Jezus alleen recht gedaan worden, als hij gezien werd als oprechte moslim en profeet van de Islam. De vraag is nu of christenen die visie op Jezus kunnen respecteren. In andere woorden, als ze in Mohammed een God-getrouwe profeet kunnen zien en in de oproep tot Islam een bijbels motief weten te onderkennen, kunnen zij dan ook de stap zetten om Jezus als moslim te zien?

De Bijbel tegenover de Koran?

In sommige kringen zijn boeken als dat van Mohammed 'Ata'ur-Rahim (*Jesus, Prophet of Islam*) erg populair geworden. Daarin wordt de zekerheid van de Koran, en zelfs van de Hadith, afgezet tegen de onoverzichtelijke verwarring bij de exegeten over de inhoud en de waarde van

bijbelse teksten. Alsof deze moslim documenten meer zekerheid zouden bieden over wat Jezus precies gezegd en gedaan heeft dan het Nieuwe Testament. Het is natuurlijk duidelijk dat we zo niet te werk kunnen gaan. Men kan het tekstkritisch en historisch onderzoek over de Bijbel niet vergelijken met fundamentalistische geloofsuitspraken over de Koran, laat staan over de Hadith. Als Soerat 4:157-158 weerspreekt dat Jezus' verscheiden gegaan is zoals christenen geloven, dan moet dat dus niet allereerst gezien worden als een ander historisch relaas, naast wat de Bijbel vertelt over de kruisdood, maar als een moslim geloofsvisie op Jezus' relatie tot God. Het is van groot belang dat christenen en moslims deze teksten samen leren bekijken om te zien wat er nu feitelijk gezegd wordt.

Zoals vaak het geval is met religieuze teksten, drijven ook deze grotendeels op een diepe paradox. Terwijl christenen Jezus hebben leren zien als de zelf - openbaring van God, getuigen de passieverhalen vooral van een kwetsbare en gebroken man Jezus die, tegen alle hoop in, zijn lijden en dood aanvaardt als de weg waarlangs God zijn rijk vestigen zal. Te gemakkelijk wordt er over die paradox heen gepraat. De Koran daarentegen benadrukt dat Jezus allereerst een gehoorzaam mens was, in wie God een dergelijk welbehagen had dat Hij hem niet aan de dood kon prijsgeven. Dat sluit natuurlijk goed aan bij wat de Bijbel zegt. Maar zoals de tekst er staat, bevat hij ook een paradox: de Jezus, die volop mens was, krijgt zo het lot van een god beschoren. Een sceptische lezer zou zeggen dat de Koran hier het tegendeel zegt van wat hij wil zeggen door Jezus tot een bovenmenselijke status te verheffen.

Achter die twee paradoxen ligt eenzelfde bedoeling verscholen, en die moeten we leren zien. Als het NT een bovennatuurlijke status aan Jezus toekent, dan is dat niet omdat hij van een ander soort makelij is dan wij (om het wat cru te zeggen). Maar juist omdat hij als eerste mens volledig onderworpen was aan zijn God en Vader, die van mensen verschilt doordat Hij geen enkel eigenbelang kent, doch puur uit liefde handelt. Jezus is van goddelijke natuur, omdat hij een mens is zoals ieder van ons met uitzondering van dat eigenbelang (zonde, zoals Paulus het noemt). Jezus is de eerste der schepping, die een consequente 'moslim' is omdat hij zich voegt naar Gods liefdesplan tot in de dood, en het eigenbelang geen overhand laat krijgen. Dat is de figuur die Mohammed weer in het vizier wil brengen, tegenover al diegenen die een onbegrijpelijke taal gebruiken over de Tweede Persoon van de Drieëne God. Soerat 4 zegt heel goed dat God zelf in controle is van alles en dat we niet moeten denken dat Jezus' dood Gods hand zou kunnen dwingen. Met ons geloof in Jezus' dood, en met onze sacramenten, kunnen we niets van God afdwingen, alsof we een kunstje konden flikken via de Zoon tegen de plannen van de Vader. Dat denken is in strijd met de onderwerping aan God (Islam) die Jezus zelf preekte.

Hoe is Jezus de Heer?

De belangrijkste evangelietekst die Jezus aan God gelijk lijkt te stellen, is op dit punt veelzeggend. Bekijken we Mt 25, de beroemde tekst over het laatste oordeel. Daar zit de Zoon op de troon en zegt tegen de mensen: "Wat je aan de minste van deze broeders en zusters gedaan hebt,

heb je aan mij gedaan." Jezus neemt hier de plaats in van de koning, die in de voorgaande parabellen duidelijk God zelf was als rechter. Het feest van Christus Koning heeft deze tekst volop benut, zodat Jezus inderdaad verschijnt als de rechterhand en gelijkwaardige van God. Maar Mt 25 zou zichzelf tegenspreken, als ze Jezus niet zag als de mens die bij uitstek deed wat daar wordt gezegd. Jezus is de Heer, enkel en alleen, omdat hij zich tot dienaar gemaakt heeft van de anderen, de dorstigen, zieken, gevangenen, vreemdelingen, etc. Hij is de rechter, niet omdat God hem uitverkiest en ten hemel doet stijgen, om op de troon te zitten; en nog veel minder, omdat hij nu eenmaal van alle eeuwigheid zelf God is; maar, omdat zijn trouw (Islam) aan Gods liefdesplan zelf tot toetssteen wordt van ons gedrag.

Dat de christenen een andere visie hebben ontwikkeld dan wat er in de Koran en de Hadith (en bijvoorbeeld ook in het gnostische evangelie van Barnabas) staat, mag duidelijk zijn. Veel van de geestelijke schrijvers leggen Mt 25 nu foutief uit, alsof het ging over goede werken die wij via onze naastenliefde voor Jezus zouden doen. Dat scheidt verwarring. Wat er gezegd wordt, is dat we samen met Jezus, en in zijn voetspoor, Gods wil moeten onderkennen in de roep van de mens in nood. Ons dienstbaar maken aan die wil, in een onbaatzuchtige liefde, dat is onderwerping aan God, in de zin van Islam. Jezus zal de rechter zijn omdat hij ons hierin consequent is voorgegaan en als zodanig in Gods ogen de heer van de geschiedenis is geworden. Maar dit geloof in hem is natuurlijk iets anders dan het geloof in een Zoon van God, die gelijk in macht is met de Vader, en die aan onze kant staat tegenover de Vader, mits wij

tot de juiste kerk willen behoren. Volging van Jezus zijn is iets dat we zeker gezamenlijk moeten doen, in kerkverband; maar waar het natuurlijk allereerst om gaat, is dat we hem volgen in zijn onderwerping aan Gods plan, dat wil zeggen in een liefde die het eigenbelang radicaal terzijde kan zetten. Als we het hierover eens kunnen zijn, kunnen we gezamenlijk opnieuw kijken naar de heilige boeken, en ook naar onze gemeenschappen.

Want het is dan duidelijk dat dit geloof van Jezus in Gods plan alleen in liefde tot elkaar kan beleefd worden. Dat is wat zowel de christenen als de moslims bedoelen als ze de kerk en de 'umma een centrale rol toekennen, en wat ook de kern vormt van de stelling dat er buiten de kerk om geen heil is. Als moslims en christenen samen zo naar Jezus en naar hun eigen geloofsgemeenschap leren kijken, zien ze de sporen parallel lopen.

Bij de vredesweek van het Belgische Genk, ieder jaar op Franciscusdag, 4 oktober, zingt het koor van de moslims het loflied van Yunus Emre:

Met de bergen en de stenen
zal ik U aanroepen, Heer, o Heer!
Met de vogels in de vroege dageraad
zal ik U aanroepen, Heer, o Heer!

Met Jezus in de hemel
met Mozes op de berg Sināi
en met de staf in de hand,
zal ik U aanroepen, Heer, o Heer!

Yunus zingt in verschillende talen,
met tortelduiven en nachtegalen,
met de dienaren die U liefhebben
zal ik U aanroepen, Heer, o Heer!



Hadieth van Aboe Hoeraira: De Profeet heeft gezegd: 'Ieder kind wordt geboren met een aanleg tot de islam, en het zijn zijn ouders die het tot jood of christen maken, zoals ook ieder beest als een volledig jong ter wereld komt; zien jullie daaraan enig gebrek?' Toen zei Aboe Hoerairah: 'Lees als jullie willen maar het vers: .. *de aanleg waarmee God de mensen geschapen heeft. Gods schepping kan niet veranderd worden* [30:30] enzovoort. (Vert.: Wim Raven, *Leidraad...*, blz. 40)

TARIQA, DE WEG NAAR HET LICHT

Een ontmoeting met Soefi's

Jan Landheer m.m.v. Ali Rahiminejad

Allahumma salli 'ala Muhammadin
wa 'ala ali Muhammadin wa sallim...

God zegene en geve vrede
aan Mohammed en de zijnen...

Een tiental Soefi's zit in het halfduister in een kring op de grond in een kleine gebedsruimte. Ritmisch reciteren zij koranische en andere teksten, steeds dezelfde. Hun lichamen bewegen op de maat heen en weer. Twee kleuters, jongetjes, wiegen mee in de armen van hun vader. Er hangt een geur van wierook. Hier gaat het hart open voor God. Zo gedenken wij Hem. Dit is leven !

Als gast woon ik de meditatie bij. Gasten, ook niet-moslims, zijn bij de Soefi's heel welkom. Samen willen zij onze God gedenken. Zelf komen zij uit verschillende delen van de wereld, uit verschillende culturen. Er zijn Iraniërs, Turken, Surinamers en een autochtone "Batavier", herkenbaar aan de kleur van hun tulband. Allen zijn gelovige moslims. De gebedsruimte is behangen met wandkleden, met voorstellingen van de Kaäba en andere islamitische heiligdommen. In een hoek bevindt zich de mihraab, met het gelaat waarheen zij bij het begin van de avond de salaats hebben verricht. Daarna pas is de zikr, het gedenken van God, begonnen. Soefi's houden zich aan de voorschriften

van Koran en Wet, maar zij doen méér. Liefde voor God is meer dan alleen eerbied en gehoorzaamheid. Omar Van den Broeck, imam van de centrale moskee van Brussel, zei het onlangs zo: Soefisme is de ziel van de Islam.

Korte historie

Tasawwoef, de mystieke richting van de Islam - door ons gewoonlijk Soefisme genoemd - is zo oud als de Islam zelf. Via de lijn van hun opeenvolgende meesters gaan de Soefi's terug op Aboe Bakr en Ali, schoonvader en schoonzoon van Mohammed, de meest vertrouwde leerlingen van de Profeet, aan wie deze zijn eigen mystieke ervaring en hemelse wijsheid doorgaf. In zekere zin reiken de wortels van het Soefisme nog verder in het verleden. De bijbelse profeten hadden mystieke gaven en Jezus wordt door de Soefi's vereerd als de grote mysticus uit Galilea die een boodschap van materiële armoede en spirituele rijkdom bracht.

De Koran bevat verzen die duiden op een schouwen van God en op een leven van volledige toewijding aan Hem. Een enkel citaat moge hier volstaan. "God is het licht der hemelen en der aarde. De gelijkenis van Zijn licht is als een nis, waarin is een lamp; de lamp is in een glas; het glas is als ware het een schitterende ster, ontstoken aan een gezegende olijfbom".

“God leidt tot Zijn licht wie Hij wil”. “...lieden die Hij bemint en die Hem beminnen...” “...mannen die Hem lofprijzen in de morgen en in de avondstonden (en) die noch door handel noch door koop worden afgeleid van de vermelding Gods ..” (Koran 5,54 en 24,35-37)

Het einde van dit citaat geeft meteen al aansluiting bij het eerste optreden van de *fakirs*, d.i. de armen, de naam van de *soefi's* die zich afwendden van de verwereldlijkte Islam, van de luxe, het machtsvertoon en het plichtmatige voldoen aan de Wet, onder het kalifaat van de Omajjaden in Damascus. Zij hulden zich in ruwe wollen kleding (*soef* = wol), leidden een ascetisch leven en waren “bezeten van God”. Zij hielden zich verre van de hoofdstad en vestigden zich in Mekka en Medina, in Koefa, in Basra en op andere buitenposten. Een befaamde leraar in die tijd was Hasan al-Basri (gest. 728), die een “dynamische meditatie” ontwikkelde waarbij de verworven kennis van de enige Werkelijkheid tot uitdrukking wordt gebracht in goede werken in het dagelijkse leven.

Met de vrouwelijke soefi Rabia al-Adawiyya (gest. 801) komt het ideaal van de zuivere liefde tot God als de diepste kern van het religieuze leven op de voorgrond. Niet om het paradijs te verwerven, niet uit angst voor de hel, maar “ik aanbid U om Uzelf”, “aan U heb ik genoeg”. “Ik besta in God en ben geheel de Zijne - ik leef in de schaduw van Zijn gebod”. “Ik verlang U te gedenken... doet Gij nu wat Gij wilt”. Het was in dezelfde tijd dat Baghdat het nieuwe centrum werd van de moslimse wereld.

Baghdat was gelegen tussen Arabië, Perzië en Byzantium. Het was een knooppunt van handelswegen naar het Westen en naar het Oosten, dezelfde waarlangs eerder Manicheeërs naar Carthago en Nestoriaanse Christenen naar China en India trokken. Nu werd Arabisch de wereldtaal van Afghanistan tot Spanje. Zo ontmoetten en bevruchtten elkaar enkele eeuwen lang de culturen van Moslims en Joden, van Neoplatonici en orthodoxe Christenen, van volgelingen van Zarathoestra, ja zelfs van Hindoes, Boeddhisten en Taoïsten. Mystici van alle landen gaan gelijksoortige wegen en zien hetzelfde in het eind, want zij zijn allen mensen en naderen dezelfde God, maar de gelijkenissen tussen Soefi's en andere mystici hebben ook een historische achtergrond.

In Baghdat beleeft het Soefisme zijn klassieke bloeiperiode. De leer van de liefde tot God wordt verder uitgebouwd. De fakirs of derwisjen, de armen van geest, vrouwen niet op een rationele benadering van de Werkelijkheid; zij geloven in God, zoeken de diepere zin van Diens Woord en trachten daarnaar te leven, hechten niet aan bezit maar begeven zich op de weg naar God, naar de ontmoeting met hun grote Geliefde. *Fana*, de bevrijding van het eigen ik bij de verschijning van God, het opgaan van het zelfbewustzijn in het bewustzijn van de Ene, de ervaring van God als de enige Werkelijkheid, is een overweldigende ervaring. Twee opvattingen doen zich hierbij kennen. Al-Djoenaid al-Baghdati (gest. 910), bekendste vertegenwoordiger van de arabische richting, zag de mystieke weg als terugkeer naar de oorspronkelijke harmonie tussen God en mens. *Fana* is een tijdelijk gebeuren, waarin de mens

wordt gelouterd. Wie na terugkomst tot bewustzijn in de wereld zijn ervaring weet vast te houden, is een ander mens geworden: de minnaar heeft eigenschappen van de Beminde gekregen, is een voorbeeld voor de medemens. Hoesain ibn Mansoer al-Halladj (gest. 922), van de perzische richting en beroemdste martelaar van het Soefisme, zag daarentegen de mysticus volledig opgaan in God: "Ik ben Hij dien ik liefheb en Hij dien ik liefheb is ik". Zo kon hij ook verklaren: "Ik ben de Waarheid", bedoelend: ik besta niet meer, door mij spreekt God. Het betekende zijn dood als ketter. Nadien kwam geleidelijk de integratie van de mystiek in het grote geheel van de Islam tot stand. Soefi's aanvaardden dat de weg naar God begint met het letterlijk vervullen van de plichten volgens de Wet en namen afstand van pantheïstische leerstellingen. Muhammad al-Ghazali (gest. 1111), een toonaangevend orthodox geleerde, die op latere leeftijd een religieuze crisis te boven kwam door een leven als soefi, heeft door zijn geschriften, waarin hij de mystiek als bron van theologisch inzicht analyseert, in hoge mate tot die integratie bijgedragen. In dezelfde periode ontstonden ook, zowel in Baghdad als in uithoeken van de moslim wereld, de grote Soefi-orden, onder hun huidige namen, elk onder leiding van een sjeik, een meester die zijn leerlingen op het mystieke pad begeleidt en hen tegen misstappen behoedt.

In de grensgebieden met andere culturen - in het Westen: Marokko en Spanje (met Fez en Cordoba); in het Noorden: Noord-Perzië, Afghanistan en Toerkestan (met Tabriz, Boechara en Samarkand); in het Oosten: Voor-Indië (met Multan en Delhi)

- was eveneens sprake van grote bloei, een bloei die ook na de verwoesting van Baghdad door de Mongolen (in 1258) aanhield. "Sjeik akbar" in het Westen was Muhammad Ibn al-Arabi (gest. 1240), onder meer bekend door zijn leer van de Eenheid van het Bestaande: alles is uit God, alleen God bestaat, identiteit bepaalt de relaties tussen de wereld en God; het is deze waarheid die wij met *fana* ervaren. Grote dichters worden ons genoemd uit het Noorden en Oosten, zoals Omar Khayyam (gest. 1122), Mevlana Roemi (gest. 1273), Amir Choesroe (gest. 1325) en Hafiz (gest. 1389); hun verzen waren vol van mystieke vervoering, metaforisch wel beschreven als het genieten van wijn. In Indië was Moeienoeddin Chishti (gest. 1229) een vermaarde soefi-meester; hij benadrukte, ook in zijn praktische leven, dat de soefi edelmoedig als de oceaan, mild als de zon en bescheiden als de aarde moet zijn; hij telde naast moslims ook hindoes onder zijn leerlingen. Meer algemeen was er veel uitwisseling tussen Soefi's en Bhakta's, hindoes die het pad van de devotie volgen.

Rond 1500 moeten de moslims Spanje verlaten en verkrijgt in Iran de sjiiïtische geestelijkheid een voor de Soefi's onaanname machtspositie. De grote orden hebben dan inmiddels hun zetels naar Voor-Indië verplaatst. Indië wordt het centrum van het Soefisme in de wereld. Het is dan ook hier, dat de "vernieuwer van het tweede millennium" optreedt, met name sjeik Ahmad Sirhindi (gest. 1624). Van hem is de leer van de Eenheid van de Waarneming: *fana* heeft niets te maken met eenheid van bestaan, God blijft God en de mens blijft mens, maar *fana* bereik je als je jezelf vergeet, als je in alles God

ziet, alleen met God nog een relatie hebt. Sirhindi pleitte voor goed onderwijs, karaktervorming en sociale verandering. Vele meesters zijn nog na hem gekomen, tot in onze tijd. Een van hen was Sjah Walioellah (gest. 1763). Volgens hem had het meningsverschil over de Eenheid van Bestaan en de Eenheid van Waarneming slechts academische betekenis. Van groter belang waren mystieke en sociale hervormingen. Waris Ali Sjah (gest. 1905) bereisde de wereld en had ook in Europa en Afrika vele leerlingen. Inayat Khan (gest. 1927) doorbrak in 1910 oude grenzen: hij stichtte de internationale Soefibeweging, met zetel in Frankrijk; door deze Soefi's worden van alle grote godsdiensten de Profeten genoemd in hun *salaat* en de Schriften gelezen in hun dienst. De oude orden bleven trouw aan de Islam, doch ook van hen hebben enkele thans hun zetel in het Westen. Soefi's betreden de moderne wereld, maar ook hier blijven voor hen centraal het gedenken van God, een leven in God en liefde voor de medemens.

Het mystieke pad

Soefi's van vandaag trekken zich niet terug uit de wereld, maar bewaren wel afstand tot de geest van ongelof die onze wereld beheerst. God zal zijn gunsten overvloedig schenken aan hen, die juist in deze tijd leven naar Zijn wil en Hem boven al beminnen. De Soefi doet zijn best zich te houden aan de Sjaria, de door God in de Koran geopenbaarde wet voor het uiterlijk gedrag van de mens. Hij bewandelt daarenboven de *tariqa*, het pad van de innerlijke ontwikkeling, de weg naar zijn Beminde, naar God, het Licht van hemel en aarde. Het volgende is een

globale beschrijving van dat pad. In feite heeft echter elke orde haar eigen *tariqa*, die in onderdelen verschilt van die der andere orden.

Kenmerkend voor het gehele pad is *zikr*, het gedenken van God door het steeds maar noemen van Zijn naam of door het herhalen van een korte tekst, waardoor men zich Zijn aanwezigheid tot in diepste wezen bewust wordt. *Zikr* doet men vaak met beheerste ademhaling en met ritmische lichaamsbewegingen om zich volkomen te concentreren. Zo kan men, zittend met gekruiste benen, telkens driemaal de naam Allah reciteren waarbij het hoofd achtereenvolgens naar de rechterknie, naar de linkerknie en naar het hart buigt. *Zikr* wordt ook in een groep gezamenlijk verricht ter versterking van zijn zegenende kracht.

Op de buitenstaander heeft zo'n groep een wervend effect, dat nog groter wordt als de bijeenkomst wordt ondersteund met spirituele muziek en dans. Soefi's hebben zo in belangrijke mate bijgedragen tot de verbreiding van de Islam in zwart Afrika, in Voor-Indië en in Indonesië. Niet alle orden echter zijn geporteerd voor muziek en dans, want het gevaar van afglijden, van verwording tot een profaan gebeuren is niet altijd denkbeeldig.

Degene die serieus een *tariqa* wil gaan volgen, moet beginnen zich een leraar, en een bepaalde orde, te zoeken. Wie zonder leiding op weg gaat, loopt grote kans te verdwalen en Satan te ontmoeten. De leraar, de moersjid of sjeik, kent het gehele pad uit eigen ervaring en is dus een goede gids. Zijn verhouding tot de leerling, de moeried, is vergelijkbaar met die van God tot de Profeet. Kies daarom

een leraar met wie het klikt en wees hem absoluut onderdanig, wacht tot hij spreekt want hij onderwijst namens God, besef dat je twijfels voortkomen uit jouw gebrek aan kennis, volg de aanwijzingen van je leraar op en wees steeds voorbereid op zijn opdrachten, vertel hem je dromen, betoon hem respect en schend niet zijn vertrouwen. De moersijd van zijn kant moet beseffen dat hij spreekt namens God: hij moet de rechten van zijn leerling eerbiedigen en begrip hebben voor diens zwakheden; zijn opdrachten moeten passen bij de capaciteit van de leerling en diens vorderingen op het pad; hij moet nu en dan in retraite gaan om zelf bij te tanken en mag bij zijn lessen niet bedacht zijn op eigen positie of inkomen.

Niemand mag verbaasd zijn, als van hem een proeftijd wordt verlangd voordat de sjeik hem als leerling aanvaardt. De traditie vermeldt een proeftijd van drie jaar. Het eerste is er één van dienstbaarheid aan mensen, want wie zijn medemens niet dient, hoe zou hij God kunnen dienen? Het tweede jaar strekt tot dienstbaarheid aan God, het vervullen van de plichten door Hem opgelegd, het afstand nemen van de valse goden van hebzucht, eigenwaan en macht. In het derde jaar moet het eigen hart worden bewaakt: ben je werkelijk bereid en in staat tot de grote ommekeer die een leven in liefde voor God van je eist? Tegenwoordig is van een echte proeftijd dikwijls geen sprake. Blijdschap overheerst als in onze wereld iemand God wil beminnen. De nieuwe leerling is welkom. Hij wordt opgenomen en geleidelijk ingewijd in de geldende *wazalf*, de gedragsregels voor de leden van de orde, onderling en in het verkeer met andere mensen, de dagelijkse verplichtingen ook,

de gebeden en de spirituele oefeningen. Totdat hij volkomen overtuigd is van de vruchten van een leven in gehoorzaamheid en liefde jegens God en vastbesloten is de *tariqa* te volgen.

Dan - zo dichte Saadi van Shiraz -
als de vloedgolf van verlangen jouw
huis overspoelt,
ban de vrees uit je hart.
De grote Vriend zal een nieuw funda-
ment leggen
dat duurzaam is in eeuwigheid.

Het betreden van de Weg is een ommekeer in je leven. Voortaan zal dit geheel aan God worden toegewijd. Aan de *wazalf* zul je van nu af volledig voldoen. Dit alleen al vergt grote inspanning. God zelf immers heeft de dag in drieën verdeeld: acht uur voor Zijn verering, acht uur voor het levensonderhoud en acht uur voor slaap. Treffend is de aanbeveling, in een soefi-instructie, tot het doen van extra gebeden tussen het morgengebed en zonsopgang "wanneer je tenminste wakker kunt blijven". Voor hen die door overmacht niet in staat zijn al hun plichten te vervullen, is soms een zeker uitstel toegestaan, soms ook bieden voorbeden van hun sjeik compensatie. Tot de *wazalf* behoren allereerst de *adab*, de "volmaakte manieren", de gedragsregels die gelden voor elke moslim in het algemeen en voor de leden van de eigen orde in het bijzonder. De dagelijkse plichten voorafgaand aan de *awrad*, aan *zikr* en de spirituele oefeningen, maken er deel van uit. Zo is er het reciteren van de shahada, de geloofsbelijdenis, met een variatie in de vertaling: "Er zijn geen goden - er is alleen God en Mohammed is Zijn boodschapper". Er is het reciteren van soera 1,

die immers een samenvatting vormt van de hele Koran, en van de laatste drie soera's die er de afsluiting van zijn: God is de eeuwige, de niet-geschapene, de Koning der mensen, bij Wie wij toevlucht zoeken tegen het kwaad. Tot Hem richt zich het gebed om vergiffenis voor ons falen, voor ons telkens weer bezwijken voor de valse goden van deze wereld, want God blijft toch de grote Beminde, de Enige dus die ons vergeven kan. Naar Hem gaan onze lofprijzingen en smeekbeden uit. Recitaties van (andere) delen van de Koran en van geschriften van soefimeesters completeren de *adab*.

Dan komen de *awrad*, de spirituele oefeningen. Hiertoe behoort de *moraqaba*, het mediteren bijv. over een tekst uit de Koran - zoals "Waarheen jullie je ook wenden, daar is de aanwezigheid van God" - met het doel door te dringen tot de diepste betekenis daarvan. Niet alleen de letterlijke maar vooral ook de metaphysische en de mystieke betekenis zijn van belang. Het doet ons denken aan de middeleeuwse christelijke schrift-uitleg, die relaties legde met respectievelijk het historisch en het toekomstig gebeuren, met het moreel gedrag en met de hoogste geheimenissen van de hemel. Daarbij komt de idee dat elke letter en elk vers een eigen *tadjalli*, een eigen goddelijke uitstraling heeft. Veelvuldiger dan de beoefening van *moraqaba* is die van *zikr*. *Zikr*, zoals reeds gezegd, is het gedenken van God door het telkens noemen van Zijn naam, of beter: door het telkens noemen van een of meer van Zijn negenen-negentig Schone Namen. De vastbeslotene doet dit dagelijks soms wel enkele duizenden malen, nu eens hardop, dan weer in stilte in het hart. Een vergelijking

dringt zich op met het Jezusgebed van de orthodoxe christen en met het "Om mani padme om" van de boeddhist. Zo'n steeds herhaalde tekst wordt deel van je leven. Je ervaart de nabijheid van God. Hij ziet op je toe en verleent je Zijn gunsten, in het dagelijkse bestaan en op het pad van de innerlijke ontwikkeling.

"Je moet jezelf op het spel zetten en bereid zijn te verliezen", zo schreef de dichter Mahmud Shabistari. Dit is de essentie van het volgen van de *tariqa*: inkeer tot God, Zijn stem in je innerlijk laten klinken, je eigen nafs of "zelf" onder kritiek stellen en het goede daarin tot ontwikkeling brengen, je bevrijden van al je verkeerde bepakking, je liefde voor God vrij baan geven, je begeven naar de ontmoeting met Hem. Doe afstand van je hebzucht, van je wereldse verlangens en van je kwade neigingen. Pas als je niets meer hebt en niets meer bent en alleen op God vertrouwt, ben je echt onafhankelijk en kun je de weg gaan die God je wijst. Wees tevreden, want wat God je toebedeelt zul je verwerven. Heb geduld, want de weg is moeilijk. Wees voorbereid op lijden, want God wil je op de proef stellen en Satan en wereldse machten zijn je niet welgezind. Wees steeds de mindere, want alleen wie zichzelf vergeet zal zijn als de druppel die valt in Gods oceaen. Verbonden met het gaan op deze weg zijn de verschillende betekenissen van de naam Soefi. Soef, dat is ruw wollen kleding, duidt op eenvoud en bescheidenheid. *Saf*, vrij, ontdaan van ijdele verlangens moet het leven zijn. *Saft*, rein, is het hart dat alleen plaats biedt aan God. *Saff*, vooraan, op de eerste rij voor God zal Diens minnaar staan op de Dag des Oordeels. Lang en moeilijk is de weg. Stap voor

stap moet hij worden afgelegd. Gelukkig wordt de moeried begeleid door zijn sjeik, die de weg kent uit eigen ervaring. Elke stap die wordt gezet, betekent het uitvoeren van een opdracht van de sjeik. Deze houdt bij de vaststelling daarvan rekening met de capaciteiten en omstandigheden van zijn leerling. Inspanning en pijn zijn onvermijdelijk, maar van niemand mag worden geëist wat zijn krachten te boven gaat. Ik heb begrepen dat aanwijzingen van de sjeik soms telepathisch of via dromen worden overgebracht. Het volgen van de *tariqa* beschrijft men wel als het beklimmen van een berg. God is de top, het doel van de reis. Daarheen vordert men stap voor stap. Telkens worden *maqamaat*, stations, op hogere niveaus bereikt.

Telkens valt zo als het ware een sluijer weg, verruimt zich het uitzicht, verdiept zich het inzicht in de wereld en in de mysteriën van de schepping. Soms gaat dit gepaard met het verkrijgen van spirituele gaven of bovennatuurlijke krachten. Hogere niveaus gaan ook samen met verschillende kleuren door de uitstraling van een veranderend innerlijk licht. Blauw duidt op afkeuring van het kwade, rood op verbondenheid met het goede, groen op het bereiken van innerlijke vrede, wit op de totale overgave aan God. Het gevaar bedreigt de *salik*, de gevorderde leerling, dat hij gegrepen wordt door de uitzichten onderweg, zich verheugt over ontvangen gaven, te koop loopt met verworven krachten, zich een wereldse status laat welgevalen, het doel van de reis uit het oog verliest.



dat aanwijzingen van de sjeik soms telepathisch of via dromen worden overgebracht..

Bij zijn dood zal hij de weg niet ten einde toe hebben afgelegd. Daarom: laat je niet afleiden door wat je ziet en verkrijgt en route, door bijzondere gaven die ook van Satan kunnen komen; kijk omhoog, houd de blik gevestigd op God. Bij het gaan van de *tariqa* volgens de orde van Naqsj-bandi blijft om deze reden één sluier gedurende de hele reis gehandhaafd: het is de sluier van het mens-zijn die alle uitzicht beneemt; pas met de dood komt de grote onthulling.

Naarmate de vrienden van God vorderen op de weg, komt Hij hen tegemoet. Hij schenkt hun *ahwal*, ervaringen, zoals van bevrijding, tevredenheid, vreugde en gelukzalige verbazing. Zo leidt hij hen naar de ontmoeting met Hemzelf, want Hij houdt van hen zoals zij houden van Hem. Toch is de aantrekkingskracht van de Beminde doorslaggevend; de liefde voor Hem doet de minnaar oceanen bedwingen. Dit gaat niet zonder moeite en pijn. De dichter Mier Dard zei het zo:

Onze ontmoeting, die van U met mij,
is als die van de roos en de dauw:
Al het lachen komt van U
En alle tranen komen van mij.

Fana, de ontmoeting met God, de vereniging met God, met het Licht dat alles omvat. "Dronken van liefde was ik na mijn vereniging", zo schreef Abdoel Qadir Djalani, "Hij stal mijn hart, het was er niet meer". Het individuele bewustzijn is opgegaan in dat van God. Het is een onuitwisbare ervaring. "Wie net als de ochtendwind, één keer in Uw straat komt", zo zong Mier Dard, "Keert nooit meer daarvan terug". Toch ontwaak je weer in deze wereld, want *fana* is "sterven vóór de dood". De herinnering echter

blijft en de hoop op een nieuwe ervaring. "Ik ben terug op de mesthoop", schreef Mahmud Shabistari, "maar soms als die schittering mij weer vindt, ben ik terug in de Rozentuin". Dit is *baqa*: je leeft in deze wereld maar je leeft ook in God. "Ik zit in de doorgang... mijn ogen stralen omdat in mijn innerlijk een Ander is", zo dichte Mevlana Roemi. De *kamil*, de volmaakte, heeft nog maar één Geliefde; hij is een mens geworden zoals God hem heeft bedoeld.

De ware soefi van deze tijd staat midden in de maatschappij, leeft mee met de mensen om hem heen en gedenkt voortdurend God. Hij is matig en bescheiden, geduldig en tevreden. Hij geniet van het goede zonder zich te hechten en verduurt het kwade zonder morren. Hij benadrukt het positieve in de wereld. Hij streeft naar een zinvolle ontplooiing van de talenten die God hem schonk. Hij verdient zijn geld eerlijk en rechtvaardig en besteedt het, vooral, aan schoonheid en cultuur. Zijn gezin is zijn thuis. Hij is nederig en gastvrij, staat open voor anderen en is een werkzaam lid van de samenleving. Hij benadert zijn medemensen met goede manieren, sympathie, vriendschap en respect, ja met liefde en barmhartigheid. Hij bekommert zich om misdeelden en ongelukkigen, geeft hun materiële hulp en persoonlijke aandacht. Hij werkt belangeloos voor burens en medeburgers, in vrije verenigingen voor wederzijdse hulp en gezamenlijke aanpak. Hij staat voor waarheid en trouw, verricht zijn godsdienstige verplichtingen. Hij is een voorbeeld voor zijn medemensen en een dienaar van God, de Levende, de Eeuwige, zijn grote Beminde die hij steeds gedenkt.

Allahumma sali 'ala Muhammadin
wa 'ala ali Muhammadin wa sallim...

Soefi's in Nederland

Verskillende orden zijn in ons land vertegenwoordigd. Aan een aantal van hen besteedt Nico Landman een artikel in dit nummer van Begrip. De soefi's die ik ontmoette, behoren tot de orde der Naqsjbandi. Hun traditie gaat terug op Abu Bakr, metgezel en schoonvader van de profeet Mohammed. Hun naam ontleen zij aan sjeik Mohammed Bahaoeddin Naqsjbandi, een van de khwadjagan of meesters der wijsheid uit Centraal-Azië. Hij leefde in de 14e eeuw in Boechara, in Oezbekistan, waar karavaanwegen uit Voor-Azië, China en Indië samenkomen. Sjeik Ahmed Sirhindi, de "hervormer van het tweede millennium", die in de Korte historie hiervoor is vermeld, staat eveneens in de lijn van opeenvolgende meesters der Naqsjbandi. Leden van de orde vinden wij thans in een groot gebied, zich uitstrekkend van Indonesië tot Turkije, alsmede in Suriname en in West-Europa.

Zij die de *Tariqa* Naqsjbandi volgen, leggen doorgaans minder nadruk op zaken als ritueel en discipline. Zichzelf verliezen en toewijden aan God is hun eerste prioriteit. "Dit is het belangrijkste verschil tussen onze Weg en andere *Tariqa's*" - zo zegt sjeik Nazim al-Qubrusi in zijn boekje *The Naqshbandi Way* - "dat terwijl zij geven, wij wegnemen. Alles moet je loslaten, ook je zelfstandig bestaan. Eerst zul je niets meer hebben en dan zul je niets meer zijn". Voor de Naqsjbandi is er geen bekoring in de vorm van scheurende sluiers, verheven panorama's, hogere standplaatsen, naam en macht

onder de mensen, want de hele reis lang is er "één sluiër die niet wordt opengescheurd, opdat het ego van de *moeried* hem niet zal toestaan zich te verheugen in iets anders dan in zijn Heer. Dit is de sluiër van het mens-zijn, die ten slotte bij de laatste adem wegvalt. Het is dan, dat de *moeried* zal begrijpen waarom het wijs was hem gesluiërd te houden, want ongehinderd en zonder aarzelen zal hij schouwen tot in de hoogste Hemel".

In het Westen van ons land wonen enige tientallen Naqsjbandi's. Als centra worden met name Den Haag en Beverwijk vermeld. Door baard en kleding zijn betrokkenen meestal direct als moslims, soms als soefi's (tulband en wandelstok) herkenbaar. De dagelijkse gebeden worden door hen zoveel mogelijk op de voorgeschreven tijdstippen gezegd; het werk wordt ervoor onderbroken, de winkel gesloten. Een en ander leidt wel eens tot problemen met anders- of niet-gelovige medemensen. Eenmaal per week is er een samenkomst, onder meer in de *zikh*-ruimte in Den Haag. Hier worden salaats en *zikh* verricht. Dit geschiedt door mannen en vrouwen in gescheiden ruimtes, want de aandacht mag niet worden afgeleid. Het eten daarna is echter gemeenschappelijk; het is een gezellig festijn. Aan dienst en maaltijd nemen ook de kinderen deel. De Naqsjbandi's in ons land zijn meest migranten, maar het aantal autochtone leden is opmerkelijk. De laatsten, evenals sommige allochtonen, zijn geen geboren moslims. In het verleden waren zij gereformeerd of marxist, of iets daar tussenin. De Haagse Naqsjbandi's zijn leerlingen van sjeik Nazim al-Qubrusi, die afwisselend op Cyprus of in Londen wordt bezocht om lering en advies. Zij hebben

goede contacten met andere soennitische moslims. Zo zijn zij betrokken bij het Moslim Informatie Centrum Nederland en bij de Stichting Haags Islamitisch Platform. Enkelens zijn actief in de geestelijke verzorging van gevangenen en van psychiatrische patiënten. Overigens hebben zij zeer uiteenlopende beroepen, van informaticus tot leraar bewegingsleer. Onder hen is ook een aantal kleine zelfstandigen. Contacten met andersgelovigen, vooral christenen, worden gecultiveerd. In de *zikh*-bijeenkomsten zijn gasten van harte welkom. Gesprekken vinden plaats in een open en tolerante sfeer. Er is een grote bereidheid tot luisteren en tot samenwerken met de ander. Maar soefi's zijn geen soefi's, als zij niet tevens getuigen van hun eigen geloof in God, de Eeuwige, de grote Beminde.

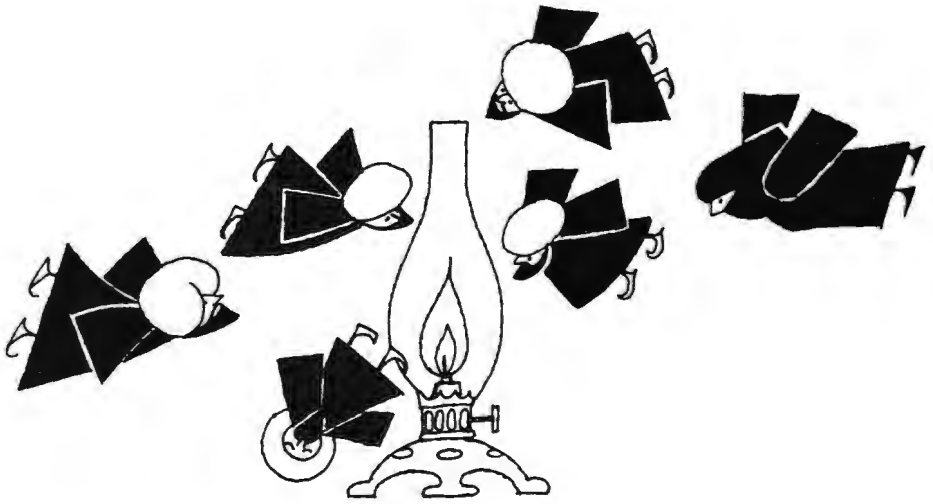
Ontmoeting soefi's en christenen

Op initiatief van een soefi broeder kwamen wij op een dag in de lente met twaalf mensen bijeen om te spreken over mystiek. Het was een bont gezelschap: zusters en broeders van uiteenlopende herkomst, moslims en christenen, soefi's van verschillende orden en christenen uit verschillende kerken, imams en paters, predikanten en economen, mensen met zeer verschillende levensverhalen, maar allen op zoek naar de Bron.

Dit is mystiek: reizen over het innerlijke pad, zien en horen wat je zintuigen niet vermogen, ontdekken wat de realiteit is onder de oppervlakte van de wereld en wat in waarheid de betekenis van onze Teksten is, ervaren dat wat de soefi's een "reis door de hemel" noemen, je bewust worden van wat God met jouw leven voor

heeft en daarnaar handelen. Soberheid en retraites kunnen je helpen je te concentreren op het doel van je reis. Je moet loslaten, eigen wil en eigen belang relativeren, jezelf leeg maken om vol te worden van God, je leven in Zijn handen stellen. Poch niet op je ervaringen of op je daden, maar gedenk steeds God, wees deugdzaam en een goed lid van de maatschappij, laat de spiritualiteit door je handen stromen, doe schoonheid bloeien en besef dat de meeste van al zijn: de Eenheid en de Liefde.

Vorderen op het mystieke pad is een gave van God. Je hoeft echter niet op Zijn hulp te wachten, want het zoeken naar God is een ieder ingeboren, zoals een soefi zei. Zelfs het eigen initiatief van de mens is ingegeven door God, aldus een christelijke stem. Soefi's en christenen volgen ongelijke wegen, maken gebruik van verschillende "technieken". Ja, ieder mens moet zijn eigen weg gaan, want God laat je jezelf zijn. Des te moeilijker is wellicht de reis en zo kennen mystici uit alle tradities de leermeester of de begeleider die individuele steun biedt vanuit eigen beleving. Bescherming voor onervarenen ligt ook, aldus een soefi, in het volgen van de Wet, die als een lampegas is dat de motvlinder weerhoudt van een directe en dodelijke ontmoeting met de lichtende vlam. Door anderen werd opgemerkt dat juist de innerlijke ervaring leidt tot een begrijpen van de Tekst. Het hele gaan van de weg is een proces van leren, stap voor stap. Het is, als was je in een donkere kamer waarin steeds meer kaarsen worden aangestoken, zodat je steeds meer gaat zien. Ten slotte is daar dan God, het Licht van hemel en aarde.



.. in het volgen van de Wet, die als een lampeglas is dat de motvlinder weerhoudt van een directe en dodelijke ontmoeting met de lichtende vlam

Maar God blijft God en mens blijft mens. Technieken garanderen niet de ontmoeting. God moet ook naar ons toe komen, ons de hand reiken, ons Zijn Genade schenken. Wie eenmaal gegrepen is door God, weet zich geborgen, ervaart alom de aanwezigheid van God in zijn leven, in de ontmoeting met mensen, op het werk, in de natuur, in de teksten. Deze ervaring is echter niet overdraagbaar, je omgeving kan je vaak niet volgen, je kunt in problemen raken, de prijs van eenzaamheid moeten betalen. Je krijgt daar evenwel veel voor terug. God leidt je en schenkt je innerlijke vrede. "Engelen" bemoedigen je op je weg. Je ontdekt medemensen met wie je je ervaringen kunt delen, mensen ook met een andere godsdienst maar gegrepen door dezelfde God. Wij kunnen voor elkaar getuigen van ons geloof, wij zijn de strijdpunten voorbij. Wij kunnen samen stil zijn, samen bidden, samen luisteren naar een lied of gedicht en dan...

breekt wellicht een mystieke ervaring door.

Van Ibn Al-Arabi, soefi uit het 13e-eeuwse Spanje, werd in onze bijeenkomst geciteerd:

Mijn hart is ontvankelijk voor allerlei vormen:
een weide vol gazellen,
een klooster voor monniken,
een tempel voor afgoden, de Kaaba voor pelgrims,
de tafels van de Thora en het boek van de Koran.
Welke weg de kamelen van de liefde ook nemen,
de liefde is mijn godsdienst en mijn geloof.



Jan Landheer is doopsgezind en actief in de interreligieuze dialoog. Hij is lid van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland en van de daaronder ressorterende werkgroep Islam.

Ali Rahiminejad is Naqsjbandi soefi, leerling van sjeik Mohammed Nazim al-Qubrusi. Hij is voorzitter van de soefi-stichting TRUST ON TRUTH en was tot voor kort bestuurslid van de Stichting Haags Islamitisch Platform.

OP REIS

Attentie, allen die Hem beminnen
 Het is tijd om op te breken uit deez' wereld
 Uit de verte roepen hemelse trommen ons op tot vertrek.
 De kameeldrijver maakte zijn dieren al vroeg gereed.
 Het is niet zijn schuld dat wij nog slapen - wordt wakker
 Rumoer van vertrek is rondom ons, er klinken bellen van kamelen.
 Telkens gaat weer een ziel op reis naar het onbekende land.

Kijk, uit die lichtjes in de kom van de nachtelijke hemel
 verrezen schitterende wezens die 't mysterie openbaarden.
 De ommeegang van planeten en sterren bracht je een gezonde slaap.
 Maar bij een leven zo licht, pas op voor zo diepe rust!

Mijn innerlijke zelf - ga op zoek naar het Zelf van de liefde
 Mijn ziel, kleine vriend - ga op zoek naar de Vriend
 Getuige in mij, blijf op je post, jij mag niet slapen gaan.
 De straten zijn vol fakkels - chaos en lawaai overal
 Vannacht zal deez' woelige wereld een eeuwige baren.

Het is zo simpel: Je dacht stof te zijn en bemerkte nu dat je Adem bent.
 Eerst was je onwetend en nu weet je meer.

De Ene die jou tot nu toe heeft geleid
 zal ook de gids zijn op je verdere tocht.

Mevlana Jelaloeddin Roemi, Soefi dichter, Anatolië, 13-e eeuw, vrij vertaald naar de engelse tekst in *Desert Wisdom* van Neil Douglas-Klotz

SOEFI-ORDES IN NEDERLAND

Nico Landman

In de bijdrage van Jan Landheer en Ali Rahiminejad is een beeld geschetst van de religieuze beleving en praktijk van soefi's in Nederland. Ter aanvulling daarop probeer ik in het onderstaande informatie te geven over de diverse soefi-organisaties die ons land rijk is. Soefisme is niet alleen een zaak van spirituele individuen, maar vooral ook een zaak van groepen. In veel gevallen gaat het om soefi-ordes die zich vestigen in ons land. Deze ordes hebben in de landen van herkomst vaak een lange traditie en spelen een belangrijke maatschappelijke, en soms politieke rol. Aanhangers van deze ordes trachten in de migratie een nieuwe tak van de orde te stichten. M.a.w.: de soefi-ordes in Nederland weerspiegelen de ordes in Turkije, Marokko, Suriname en Pakistan. Daarom is het nodig eerst iets te vertellen over de soefi-ordes in de islamitische wereld. Vervolgens ga ik in op hun rol in de landen van herkomst. Tenslotte probeer ik te schetsen in welke mate zij erin zijn geslaagd in Nederland een nieuwe tak aan de oude boom te laten groeien.

Tot in de 10e eeuw was de verhouding tussen mystieke leraar (*moersjid* of *sjeik*) en leerling (*moeried*) nogal los. Een leerling kon meerdere meesters opzoeken om kennis te vergaren. Vaak gebeurde dat in een moskee of in het huis van de meester. Maar geleidelijk werd het soefisme een strakker georganiseerd instituut, waarbij de leermeester volgens vaste patronen de leerling inwijdde in zijn variant van de mystieke leer en vervolgens een getuigschrift gaf. De meesters begonnen hun leer te herleiden tot de profeet via een keten van overleeveraars. Zo ontstonden soefi-ordes met vaste regels waaraan de leerlingen zich moesten houden. Elke orde had zijn eigen "spirituele stamboom" die de huidige leider via de stichter van de orde verbond met de profeet Mohammed. Kennis van die stamboom vormde een wezenlijk onderdeel van de leer. Elke orde had eigen voorwaarden en rituelen voor opname van nieuwe leden; daarbij is gehoorzaamheid aan de sjeik een belangrijk element. Elke orde had eigen instruc-

ties voor de spirituele oefeningen die in het artikel van Landheer en Rahiminejad zijn beschreven.

Deze vaste patronen maakten het ook mogelijk de ordes zich tot omvangrijke organisaties ontwikkelden. Vaak ontstond rond het graf van een vooraanstaande soefi-meester een centrum waar zijn opvolgers zetelden en waar pelgrims uit de wijde omgeving naar toe trokken, hetzij voor een kort bezoek aan de heilige, hetzij om zich in de leer van de orde te laten inwijden. Vertegenwoordigers van de orde werden uitgestuurd om elders een onderafdeling van de orde te stichten. Sommige ordes verspreidden zich over een groot deel van de islamitische wereld. Voorbeelden zijn:

- de Qadiriyya-orde, genoemd naar Abd al-Qadir al Djilani (gest. 1166 in Bagdad);
- de Naqsjbandiyya, die sterk is vertegenwoordigd in Centraal-Azië, India, Irak en Turkije;
- de Chalwatiyya-orde, die ontstond in de

13e/14e eeuw in de Kaukasus, maar zich uitbreidde over het hele Osmaanse rijk, inclusief de Arabische gebiedsdelen.

- de Sjadziliyya-orde, die vooral verbreid is in Noord- en West-Afrika.

Al deze ordes hebben talrijke subordes, genoemd naar een aanhanger die een nieuw element introduceerde of zich onafhankelijk maakte van het centrum van de orde.

Soefi-ordes in de landen van herkomst

Door toedoen van de ordes groeide het soefisme een niet meer weg te denken onderdeel van de islamitische wereld. Sommige theologen bestrijden het soefisme, onder meer vanwege de heiligenverering die er vaak mee gepaard gaat. In de loop der eeuwen hebben ook de autoriteiten soms de invloed van de ordes proberen terug te dringen, omdat ze te zeer een onafhankelijk machtsblok vormden. Turkije ontbond in 1925 zelfs alle soefi-ordes. Mustafa Kemal Atatürk associeerde de soefi-ordes met bijgeloof en onmondige onderwerping aan de sjeik en vond dat ze niet meer in de moderne tijd pasten. Min of meer ondergronds slaagden een aantal ordes erin te overleven en sommige groeiden uit tot verzethaarden tegen de secularisatiepolitiek van de Turkse staat. Vooraanstaande soefi-sjaichs spelen een belangrijke rol in de Turkse politiek, onder meer omdat zij het stemgedrag van hun aanhangers kunnen beïnvloeden. Naqshbandi's hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de Welvaartspartij van Necmettin Erbakan.

In Marokko heeft het prestige van de soefi-ordes in de 20e eeuw sterk geleden onder de onafhankelijkheidsoorlog tegen de Franse koloniale heersers. Een aantal

leiders van soefi-ordes werkten namelijk met de Fransen samen, om hun positie tegenover de sultan te versterken. Na de onafhankelijkheid kregen zij het verwijt te hebben gecollaboreerd en werden hun bezittingen in beslag genomen. Op plaatselijk niveau hebben broederschappen nog veel invloed behouden. Soms beheren zij een heiligengraf die als bedevaartsoord fungeert.

In India ontstonden in de 19e eeuw diverse hervormingsbewegingen die zich tegen de heiligenverering richtten. Ook de aanhangers van soefi-ordes, die de mystieke meesters uit verleden en heden vereerden, kwamen onder kritiek te staan. Het soefisme vond evenwel een krachtige verdediger in de persoon van Ahmad Riza Khan uit Bareilly (1856-1921), de stichter van de Brelwi-beweging. De Brelwi-beweging bevordert de devotie voor de profeet Mohammed, maar daarnaast het respect voor de sjaichs (of, op zijn Perzisch, "pirs") in heden en verleden. Mystieke meesters uit deze beweging reisden in de loop van de 20e eeuw naar Suriname en vonden leerlingen onder de uit India afkomstige moslims aldaar. Vele Surinaamse moslims zijn dan ook leerling van een sjeik die in India of Pakistan woont en van daaruit rondreist langs zijn discipelen.

Soefi-ordes in Nederland

De moslims in Nederland zijn nog grotendeels naar land van herkomst gegroepeerd. Dat geldt ook voor de soefi's onder hen. Marokkaanse, Turkse en Surinaamse soefi's zijn apart georganiseerd.

Onder de Marokkanen zijn er kleine soefi-gemeenschappen die bijeenkomen in de huizen van een aanhanger. Behalve de

bovengenoemde Qadiriyya en Sjadziliyya zijn ook de Darqawiyya (een tak van de Sjadziliyya) en Tidjaniyya (een tak van de Chalwatiyya) vertegenwoordigd. De buitenwereld merkt weinig van hen. Een soefi-gemeenschap die wat meer naar buiten treedt is de Alawiyya, genoemd naar de Algerijnse Darqawi-sjeik Ahmad ibn Mustafa al-Alawi (1869-1934). Deze zachtmoedige mystieke meester maakte diepe indruk op een aantal Franse bezoekers, die door zijn toedoen moslim werden. De orde is in Nederland georganiseerd in de vereniging *De Vrienden van de islam*, die onder meer actief is in de interreligieuze dialoog.

Enkele Turkse mystieke ordes hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de organisatievorming van moslims in Nederland. De nadruk lag daarbij evenwel niet op de mystiek zelf, maar eerder op de totstandkoming van basisvoorzieningen, zoals moskeeën en godsdienstonderwijs. Het belangrijkste voorbeeld wordt gevormd door de aanhangers van Süleyman Hilmi Tunahan (gest. 1959), een Naqsjbandi-sjeik, die een zijtak van deze orde stichtte. De "Süleymancıs" zoals zij worden genoemd - een naam die zij zelf afwijzen - hebben een in Nederland een netwerk van korancursussen en moskeeën opgebouwd, dat wordt gecoördineerd door de Stichting Islamitisch Centrum Nederland, gevestigd te Utrecht.

Andere soefi-ordes in Turkije hebben eveneens hun aanhangers in Nederland, maar meestal betreft dit geen georganiseerde afdeling van de orde. Vaker gaat het om Turken die leerling zijn geworden van een sjeik in Turkije, die zij tijdens vakanties opzoeken. Enkele mystieke tradities vinden we terug in het alevitisme dat onder de Turken een revival door-

maakt. Deze stroming wijkt zozeer af van de dominante stromingen in de islam dat sommigen zich afvragen of het wel een islamitische stroming kan worden genoemd (zie Begrip, mei 1995). Terwijl de meeste soefi-ordes de islamitische wet (sjaria) beschouwen als basis voor de mystieke weg, is voor alevitische mystici de sjaria een gepasseerd station op die weg.

Onder de Surinaamse moslims en hun geloofsgenoten uit India en Pakistan, tenslotte, is de invloed van de Brelwibeweging merkbaar. De meeste Surinaamse en Pakistaanse moskee-organisaties zijn gesticht door aanhangers van sjeik (of "pir"). De meeste van deze pirs wonen in Pakistan of India, maar hebben leerlingen onder de Indische migrantengemeenschappen in Europa (met name in Groot-Brittannië), Zuid-Afrika en de Cariben. Zij staan in de traditie van de Qadiriyya-orde. De stichter van de orde, Abd al-Qadir al-Djilani, wordt hoog in ere gehouden, en vele Surinaams-islamitische moslimorganisaties hebben maandelijks een bijeenkomst ter nagedachtenis aan de grote meester.

Enkele Surinaamse moslims hebben de weg gevonden naar de Shaykh Nazim al-Kubrusi, de Cypriotische Naqsjbandi-sjeik die ook in de bijdrage van Landheer wordt genoemd.

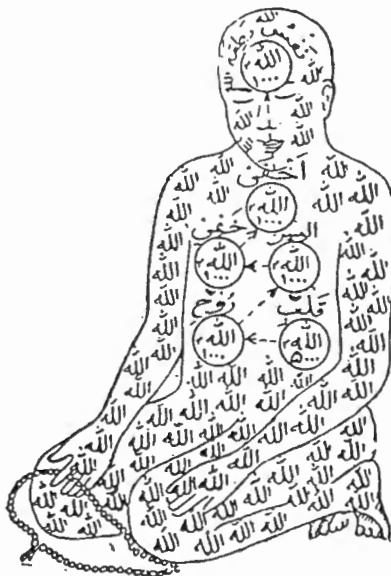
In een recente doctoraalscriptie over de religieuze beleving van Surinaamse moslims wordt getoond hoe belangrijk de mystieke meesters, de pir, voor velen van hen is. Hij is hun gids op het mystieke pad, hun biechtvader, en hun voorspraak op de Dag des Oordeels.

De mystiek is niet de meest opvallende uitingsvorm van de islam in Nederland,

en de soefi-ordes zijn niet de dominante organisaties. Maar in al hun variatie zijn ze wel springlevend.

Een standaardwerk over soefi-ordes is: J.S. Trimingham, *The Sufi-orders in Islam*. London 1971. Zie over het soefisme in het algemeen: A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill 1975.

Voor Suriname: Rekha Ramsaran, *Twee wegen naar Allah; een onderzoek naar de geleefde islam onder de Hindostaanse moslims in Nederland*. Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, Vakgroep Oosterse Talen en Culturen, juni 1997. Zie m.n. p.46v.



aanwijzingen voor de juiste richting van de ademhaling en concentratie uit een leerboekje van de Naqsjbandiyya

YUNUS EMRE

EN ZIJN CHRISTELIJKE TIJDGENOTEN IN EUROPA

Simon Lambregs

In het gedachtengoed van vele islamieten, ook buiten de Turkse cultuur, neemt Yunus Emre een voornamelijk plaats in. In onze Westerns, humanistische en christelijke cultuur is hij echter bij velen nog niet zo goed bekend. Daarom is het goed om aan te sluiten bij het initiatief van de Turkse religieuze islamitische stichtingen om meer uitstraling te geven en meer wereldwijde bekendheid aan Yunus Emre, een bekendheid die hij verdient als grote dichter en soefi-leraar van de *Tariqa*, de weg naar God en de mensen.

In de nieuwe sociale en politieke orde, die in deze tijd op gang komt, mag immers de bevrijdende kracht van de Liefde voor elke mens en voor elk schepsel en voor God niet ontbreken, naast de kracht voor rechtvaardigheid en vrede die mede daarin juist hun fundament vinden.

Zoals Turkije al eeuwen een brug is tussen de cultuur van het oude avondland Europa en de cultuurrijkdom van het Oosten, zo kan Yunus Emre zelf de volmaakte brug zijn in het beleven van de liefde tot God, de Mensheid en de hele Schepping tussen de Europese en Turkse en Oosterse Culturen.

Als pastoor in Kolderbos-Langerlo, één van de zuidelijke arbeidersparochies van Genk, kom ik regelmatig in contact met de gemeenschap van een 600-tal Turkse en 150-tal Marokkaanse moslims die in onze gemeenschap wonen. Ik vind het daarbij van groot belang dat wij enerzijds elkaars grote godsdienstige en culturele verworvenheden leren kennen en waarderen en dat wij anderzijds samen op zoek

gaan naar onze gemeenschappelijke wortel en, tenslotte, dat wij samen werken aan onze gezamenlijke toekomst waar alle mensen zusters en broeders zijn.

Als mens, als gelovige en als geestelijke leider ben ik ervan overtuigd, dat alle mensen een gemeenschappelijke oorsprong en een gemeenschappelijke toekomst hebben.

Elke godsdienstige openbaring en elke cultuur die daaruit is geboren, draagt diep in zich dat diepe besef en die onsterfelijke droom: "eens zullen alle mensen écht samenleven en worden wat zij diep in zich al zijn: zusters en broeders van elkaar."

Bij lezing van geschriften van Emre worden wij allereerst getroffen door de hoogstaande en diepe universaliteit van de grote dichter en soefi.

Wie al maar enkele verzen van hem leest, wordt getroffen door de centrale plaats die de liefde tot God, de liefde tot de mens en de liefde tot de hele levende wereld inneemt in zijn denken en spreken. Staande in de grote traditie van de Perzische mystieker en leraar Mohammed al-Ghazali is hij enerzijds een waar humanist, maar is hij anderzijds ook een echte 'vriend van God', die vele Turken eeuwenlang dan ook terecht eren.

'Beminnen en bemind worden' is de rode draad in zijn leven.

Yunus Emre zegt ergens in één van zijn verzen:

Als de liefde komt in je hart
verdwijnen alle andere behoeften
en verdwijnen je fouten.

Daarmee stelt hij zich in de traditie van de grote openbaringsteksten van de koran. Een beroemd voorbeeld is het zogenaamde 'lichtvers', soera 24:35, dat zegt: *God is het licht van de hemelen en de aarde. Zijn licht is als een nis met een lamp erin. De lamp staat in een glas. Het glas is zo schitterend als een stralende ster. Zij brandt op olie van een gezegende boom, een olijf, geen oostelijke en geen westelijke, waarvan de olie bijna uit zichzelf licht geeft, ook al heeft geen vuur haar aangeraakt. Licht boven licht. God leidt tot Zijn licht wie Hij wil.*

Zo is God het licht van zijn leven en wordt de mens geleid door het licht van Gods liefde. Heel zijn leven is immers gericht op het bewerkstellingen van een persoonlijk contact met 'Al-haqq', de Werkelijkheid, zoals God dikwijls door de soefi's wordt aangeduid.

Maar aansluitend op die grote waardering die ik krijg bij mijn eerste kennismaking, wil ik ook gaarne zeggen hoezeer wij als broeders en zusters in het geloof op elkaar gelijken en dus goed met elkaar zouden moeten kunnen opschieten als bv. westerse en Vlaamse christenen met Turkse en oosterse moslims. Hier denk ik aan enkele zeer grote tijdgenoten van Yunus Emre, die juist zoals hij leefden in de dertiende-veertiende eeuw. Vooreerst kunnen we dan niet voorbij aan een christelijke heilige als Franciscus van Assisi, die in de dertiende eeuw een beweging stichtte van broeders, die als opdracht hadden de Liefde van God voor de armen, de andersgelovigen en voor de hele levende wereld uit te dragen en te beleven. Beroemd is in dat opzicht de stap die Franciscus met zijn broeders zette tijdens de vijfde kruistocht en Sultan al-Malik in

Syrië tegemoet ging met een woord van liefde en vrede. Beroemd is ook zijn zogenaamde Zonnelied, waarin hij Gods lof zingt op de hele schepping en elke mens uitnodigt God en elke medemens te beminnen met heel zijn hart.

Maar we denken ook aan de grote Vlaamse mystieke heilige vrouw Hadewych, die ook in dezelfde eeuw als Yunus Emre leefde, en die heel haar leven stelde in dienst van de mystieke liefde tot God en de mensen. Beroemd is van haar de uitspraak: "De Minne (dat wil zeggen: 'de Liefde die God is') wordt niet bemind."

Of we denken aan de grote Vlaamse mystieker uit de veertiende eeuw, Johannes Ruusbroek, die eens schreef: "De Geest van God ademt ons uit om te beminnen en om deugden te wekken. Hij trekt ons weer in Hem om te rusten en te genieten: dit is eeuwig leven."

In onze eigen Limburgse streken hebben in die eeuw vele heilige vrienden van God geleefd, mannen en vrouwen, die een zeer grote liefde tot God hadden, zoals bv. de Heilige Lutgardis van Tongeren.

Ook onze grote Vlaamse dichter Guido Gezelle staat in die grote traditie.

Ook zij en wij staan in een grote geestelijke traditie van bv. de beroemde aanhef van het evangelie van Johannes, die doet denken aan de licht-soera. Johannes zegt: *In het begin was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. Dit was in het begin bij God. Alles is door Hem geworden en zonder Hem is niets geworden van hetgeen geworden is. In Hem was het leven, en dat leven was het licht der mensen. En het Licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis nam het niet aan.* (Joh. 1:1-5) Of de grote apostel Paulus die zegt: *Al spreek ik de talen van*

engelen en mensen, als ik de liefde niet heb, ben ik een galmend bekken of een schelle cimbaal (1 Kor. 13,1).

Maar wij hebben in de beleving van de broederschap en de liefde niet alleen dezelfde oorsprong. Ten diepste zijn we immers als moslims en christenen samen met de joden kinderen van Abraham en 'mensen van het boek' die geloven in Ene God, die Barmhartig en Genadevol is. Ook andere grote godsdiensten, zoals Boeddhisten en Hindoes staan in diezelfde lijn. Wij staan ook in onze tijd samen in de inzet voor een gezamenlijke toekomst.

Want er is nu sedert de zestiger jaren vooral iets bijzonders bezig in de wereld der volken en bij de verschillende godsdiensten en culturen, dat ons allen hoop geeft. In alle grote godsdiensten zijn grote bewegingen op gang gekomen voor meer authenticiteit, waarbij ze willen teruggaan naar hun wortels, en tegelijkertijd ook ijveren voor meer gerechtigheid, waarbij ze willen werken aan een wereld van vrede, *sjaloom, salaam, shanti* voor alle mensen van alle volkeren zonder onderscheid.

Bij de christenen is er het Concilie van de Katholieke Kerk en het Oecumenisch proces voor 'Gerechtigheid, Vrede en Heelheid van de Schepping', in Europa uitgelopen op de grote bijeenkomst over verzoening van Graz in Juni 1997. Bij de Boeddhisten en Hindoes zijn er gelijkaardige bewegingen in de geest van Gandhi, bij de moslim-volkeren leeft een evenzeer groot verlangen naar authenticiteit en gerechtigheid.

Symbolisch wijzen allen daarbij naar een hemels Jeruzalem, waar alle volkeren eens zullen aanzitten op de berg van de Heer als de grote oordeelsdag komt. Zeer vele heilige teksten ondersteunen dit.

Toch kan dit alles geen blijvende waarde hebben als er geen liefde is. En juist op die beleving van de Weg voor onze personen, voor de gezinnen, voor onze volkeren, kan ook Yunus Emre een brug zijn en ons een weg wijzen.

Soera 2:156 zegt heel wijs: *Wij behoren God toe, en wij keren tot Hem (ten zijner tijd) terug.*

En wij kunnen aan de Weg in ons eigen midden beginnen hier in België en in Nederland, zelfs in ons eigen Limburg: laten we in liefde de krachten in mekaar slaan als christenen en moslims, ook als leerkrachten met leerkrachten in onze scholen, ook als jeugdleiders in onze jeugdgroepen, als vrouwen met vrouwen in onze vrouwengroepen, als geestelijke leiders met geestelijke leiders. Want wij zijn immer echt broeders en zusters die de uitdagingen van de postmoderne tijd met zijn industrie, zijn waardenverlies, zijn bedreiving van het milieu, de overbepanning en zijn jeugd die zich een eigen weg zoekt, gezamenlijk kunnen aanpakken.

Vanuit de katholieke gemeenschap van ons bisdom Hasselt weet ik dat onze bisschop van harte de hand reikt. Want wij hebben gemeenschappelijk de diepste kracht die in een mens is: de kracht van de Liefde in zijn velerlei vormen en schoonheid, de liefde van God en tot God, de liefde van man en vrouw, de liefde van vader en moeder voor hun kinderen, van kinderen voor hun ouders, van broeders en zusters voor elkaar, de liefde van vrienden voor elkaar, de liefde voor de hele schepping en zelfs ook de liefde voor onze vijanden.

Binnen deze en twee generaties zal in Limburg en in heel België zeker een Belgische en West-Europese Islam aanwezig zijn, die onze cultuur zich heeft mee

eigengemaakt en die aan onze cultuur ook zijn rijke bijdrage zal leveren. Maar nu reeds kunnen wij zeggen: het zal een cultuur van de Liefde zijn of zij zal er niet kunnen zijn. Alleen de Liefde zal sterker zijn dan al onze onmacht.

In de geest van Yunus Emre besluit ik met een vers van hem die zegt:

Haat is onze enige vijand

Voor ons is de hele wijde wereld één
Ik ben niet hier op aarde om strijd of
vijandschap te brengen. Liefde is de
opdracht van heel mijn leven.

Dit is een bewerking van een voordracht die Simon Lambregs, pastoor te Kolderbos-Langerlo (Genk) hield bij de Yunus Emre-herdenking, 13 dec. 1991, gehouden door de Belçika Türk Islam Diyanet Vakfı in Beringen.

KNOKKEN OP DE BARRICADEN

Een persoonlijke terugblik op vijf jaar NMR

Sajidah Abdus Sattar

Afgelopen juni is de vijfde verjaardag van de Nederlandse Moslimraad, de landelijke koepel van de autonome moslimorganisaties, in alle stilte voorbijgegaan. In plaats van zich te verheugen in een lustrumviering, zuchtte de NMR onder het ontbreken van middelen, organisatorische problemen, tegenstand van andere moslimorganisaties, interne miscommunicatie en, misschien nog het ergst van al, insinuaties in de pers, geïnstigeerd door twee lidorganisaties, die de raad in het openbaar beschuldigden van corruptie en machtsmisbruik. Even later trokken zij die ongefundeerde beschuldigingen weer in, maar trokken zich tenslotte toch met veel tam tam uit de NMR terug.

Onenigheid komt in alle soorten organisaties wel eens voor, maar in dit geval was er sprake van bittere rancune en onverhulde jaloezie. En wat niet werkelijk was gezegd, werd door de kranten wel verzonnen of aangedikt. De NMR zou geld uit Libië of Saoedi Arabië ontvangen en het dagelijks bestuur zou zich te buiten gaan aan machtswellust. In werkelijkheid is, evenals de inzet, de bijdrage van de meeste lidorganisaties altijd klein geweest, omdat zij als autonomen al hun boontjes zelf moeten doppen en niet tegen buitenlandse structuren aan kunnen leunen. Bovendien is er bij een puur vertegenwoordigende raad niets te halen; het kost alleen maar vergadertijd en contributie. Uiteindelijk waren het drie DB-leden die, ten koste van grote persoonlijke inspanning, de raad overeind hielden. Echter, toen zendtijd aan de NMR werd toegerekend, nam de algemene belangstelling toe. Maar de programmering en de financiering van de Nederlandse Moslim Omroep (NMO) opereren los van de NMR, zodat er ook op dat punt niet te halen bleek te zijn. De vraag is waarom zich toch steeds weer geruchten voordoen rond de omroep en de raad.

In algemene zin versterkt negatieve publiciteit het toch al weinig positieve beeld van moslimorganisaties in Nederland. Suggesties van duistere ontwikkelingen en banden met verdachte regimes sluiten gemakkelijker aan bij de gangbare vooroordelen dan de claim van openheid en intellectuele verlichting. Verdachtmaking van de NMR past natuurlijk uitstekend in het straatje van Pim Fortuyn en extreem rechts. Maar er zijn andere sectoren die baat kunnen hebben bij de recente episodes van onrust en aangetaste imago's. Eén daarvan is die van de nationalistisch gemotiveerde Turkse en Marokkaanse moslimorganisaties, die er bij de Nederlandse overheid op aandringen de toch wat rommelige verzameling autonomen —waarvan verschillende kritisch staan ten opzichte van de overheden van herkomstlanden— te negeren. De combinatie van diversiteit en autonomie blijkt ook de Nederlandse overheid af te schrikken, wellicht omdat er moeilijk greep op te krijgen is en zij er in de internationale diplomatie alleen maar last van heeft. De Nederlandse overheid heeft in elk geval geen steun verleend aan de moslimraad, hoewel het voortdurend conflict over het beheer van de zendmach-

tinging voor moslims voorlopig in het voordeel van de NMR is uitgevallen. Nadat het oude IOS-bestuur het bij het Commissariaat voor de media had verbreed, werd door dezelfde organisaties onder de titel Islamitische Raad Nederland en later als Raad van Moskeeën, opnieuw een poging gewaagd tot het zo prestigieuze beheer van de ether. Klachten over de inhoud van de NMO-programma's waren er nooit; tijdens hoorzittingen ging het alleen over de numerieke omvang van de partijen. Moskeeën houden echter geen ledenregistratie bij en dus is de omvang van respectievelijke achterbannen niet te bewijzen. Als gevolg van de voortdurende strijd bleef de kans op zendtijduitbreiding geblokkeerd.

De verdeeldheid en rivaliteit tussen moslims schaadt hen in directe én indirecte zin, want naast rechts-extremisten zijn er nog andere sectoren van de Nederlandse samenleving die blij zijn met hun negatieve imago. De ultra-liberalen, of beter gezegd, de ultra-seculieren, zien graag de totale ondergang van de godsdienst in welke vorm dan ook. Zij wijzen op fanatieke, intolerante elementen in de kerken en de gepolitiseerde islam als bewijs dat alle godsdiensten achterhaald en gevaarlijk zijn. Aangezien zij alleen oog hebben voor de buitenkant van religie is het voor hen allemaal één pot nat. Aan diepgaande kennis van het christendom of de islam ontbreekt het hen. De jeugdfrustraties van hele generaties Nederlanders worden gemakshalve geprojecteerd op de islam en vervolgens gekoppeld aan het historische vijandbeeld dat Europa reeds eeuwen koestert ten opzichte van moslims. Steeds weer blijkt dat vooroordelen nauwelijks gevoelig zijn voor nuchtere feiten en kennis van zaken. Soms krijg ik de indruk

dat er vanuit die hoek met enig leedvermaak wordt toegekeken hoe moslimorganisaties stuk lopen op hun achterstanden en op hun onderlinge rivaliteit. Ik vrees dat er generaties voorbij moeten gaan voordat de hardnekkige weerstand tegen alles wat godsdienst is, wordt opgelost.

Een andere sector die baat kan hebben bij het beschadigde imago van moslimorganisaties is dat deel van de kerkgangers dat uit overtuiging, angst of misplaatste nijd niets liever wil dan de bekering van alle moslims in dit land. Dat is een ernstig obstakel in de interreligieuze dialoog, te meer omdat een officieel orgaan als de Raad van Kerken de handen van het probleem aftrekt. Toen de NMR een paar jaar geleden een beroep deed op de Raad van Kerken om een christelijke groepering aan te spreken die opriep tot een huis-aan-huis bekeringscampagne van moslims, werd dat geweigerd. Bij een andere gelegenheid bleek uit een gesprek met bisschop Simonis dat hij de dialoog alleen als middel tot bekering kon aanvaarden. Dat de officiële kerkorganen zich in onschuld de handen wassen, is niet overtuigend voor moslims die hier voortdurend worden aangeklaagd vanwege gewelddadigheden in het buitenland. De NMR heeft zich gepasseerd gevoeld door zijn kerkelijke tegenhanger en heeft zich afgevraagd waarom er geen belangstelling wordt getoond voor moslimorganisaties die zich autonoom opstellen en niet aan een buitenlands lijntje open. Wat is het concrete effect geweest voor de verhoudingen hier in Nederland van het diplomatieke handen schudden tussen de RvK en imams van de Turkse staatsislam?

Toch heeft de NMR een aantal dingen weten te bereiken en is betrokken geweest in discussies met de overheid inzake

onderwijs, geestelijke verzorging en justitiële zaken. Echter, door gebrek aan menskracht, tijd en middelen liepen verscheidene veelbelovende projecten van de NMR op niets uit. De geestelijke verzorging in zorginstellingen en gevangenissen kon niet worden gerealiseerd en wordt nu gedeeltelijk 'waargenomen' (of overgenomen) door niet-moslims. Steun aan de landelijke *Overleggroep Joden Christenen Moslims*, moest beperkt blijven tot het afvaardigen van één of twee vertegenwoordigers; voor een meer gestructureerde interreligieuze uitwisseling ontbrak het aan middelen. Contacten met de grote joodse organisaties werden geïnitieerd, maar konden onvoldoende op peil worden gehouden. Landelijke projecten voor vrouwen en jongeren verzandden in een vroeg stadium omdat er meer werd gevraagd van vrijwilligers dan zij konden opbrengen. Public relations en informatie verstrekking werden overgelaten aan de eerste secretaris, de latere 'woordvoerder'.

Ongetwijfeld rust de belangrijkste verantwoordelijkheid voor de integratie van de islam in de Nederlandse samenleving bij de moslims zelf, maar wat meer grootmoedigheid en aanmoediging van Nederlandse kant zou welkom zijn. Godsdiensten die barmhartigheid en naastenliefde hoog in het vaandel dragen worden ongeloofwaardig als zij elkaar onderuit proberen te halen. Een brede solidariteit tussen godsdienstige stromingen in dit land zou het algemene religieuze klimaat sterk kunnen verbeteren.

Een soms ongemakkelijke relatie met de pers en een onophoudelijke stroom van vragen en klachten kwamen te veel neer op één persoon, die - zonder enige vergoeding - een informatiepunt draaiende moest houden.

Hoe moeizaam en gebrekkig dan ook, de NMR heeft geprobeerd om de krachten van moslims in Nederland te bundelen en een aanspreekpunt te zijn voor de Nederlandse overheid en samenleving. De reële achterstand ten opzichte van reeds lang gevestigde kerkgenootschappen heeft de overheid de afgelopen jaren niet kunnen bewegen een helpende hand te bieden en zij kan dan ook niet verwachten dat zij spoedig een efficiënt functionerende gesprekspartner aan de NMR heeft. Verscheidene kerkgenootschappen hebben wel binnen eigen kader dialoog-activiteiten ontplooid, maar geen gestructureerde contacten onderhouden met de NMR. Blijkbaar is het zo dat wie zich in Nederland principieel onafhankelijk van externe beïnvloeding wil ontwikkelen, volledig op zich zelf wordt teruggeworpen.

De toekomst

Nu ligt de vraag voor wat de toekomst de moslims hier zal brengen. De meesten van hen zijn van buitenlandse afkomst en dragen een dubbel stigma als buitenlander en als moslim. De voortdurende stroom van verwijten (ze willen niet integreren) en verdachtmakingen (fundamentalisme), gekoppeld aan neerbuigendheid en paternalisme van Nederlandse zijde, maakt dat een deel van de moslim-immigranten zich steeds meer terugtrekt binnen een kleine, vertrouwde kring. Anderen gaan wel moedig de uitdaging aan, maar raken teleurgesteld of verbitterd wanneer zij niet voor vol worden aangezien en geen eerlij-

ke kansen krijgen.

Efficiënt functionerende zelforganisaties zullen bekwame en goed gemotiveerde mensen nodig hebben, maar zeker ook voldoende financiële middelen uit onverdachte bron. De onderlinge samenwerking zal moeizaam blijven zolang de moslims van verschillende etnische origine elkaar letterlijk en figuurlijk slecht verstaan, of zij er te ver uiteenlopende agenda's op na houden. Ongetwijfeld rust de belangrijkste verantwoordelijkheid voor de integratie van de islam in de Nederlandse samenleving bij de moslims zelf, maar wat meer grootmoedigheid en een aanmoediging van Nederlandse kant zou welkom zijn. Godsdiensten die barmhartigheid en naastenliefde hoog in het vaandel dragen worden ongeloofwaardig als zij elkaar onderuit proberen te halen. Een brede solidariteit tussen godsdienstige stromingen in dit land zou het algemene religieuze klimaat sterk kunnen verbeteren.

In de moskeeën, maar vooral ook op de andere ontmoetingspunten van moslims, zou de wijsheid en het probleem-oplossend vermogen van de islam meer ter sprake moeten komen. En wat de eerste generatie moslimmigranten niet heeft kunnen klaarspelen, zal moeten worden opgepakt door de volgende. Er moet tijd zijn om de trauma's van ontworteling als gevolg van de migratie en de vele discriminatie-ervaringen te verwerken, maar tegelijkertijd zijn nu positieve actie en maatschappelijke participatie noodzakelijk. Moslims dienen alert te zijn dat de processen van aanpassing, emancipatie en inworteling in de Nederlandse samenleving niet ten koste gaan van de grote islam idealen, of van hun zelfvertrouwen

en culturele eigenheid. In relatie tot niet-moslims geldt ten minste het principe van wederkerigheid; wie respect en een gelijkwaardige behandeling wil ontvangen, zal dat ook moeten geven. In het samenleven met andere godsdiensten en levensbeschouwingen heeft een ieder recht op de eigen overtuiging, maar niemand heeft bij voorbaat de waarheid in pacht. Zolang ieder zijn eigen waarden kent en ernaar leeft, zal de samenleving in dit land niet waarden-loos zijn.

Sajidah Abdus Sattar, voormalig secretaris en woordvoerder NMR, 2 september 1997.

AANDACHT VOOR DE ISLAM IN GRAZ

Berry van Oers

Van 23 tot en met 29 juni 1997 vond in de Oostenrijkse stad Graz de 2e Europese Oecumenische Assemblée plaats. Ruim 12.000 deelnemers, waaronder 700 gedelegeerden namens meer dan 150 kerken, kwamen samen rond het thema 'verzoening, gave van God en bron van nieuw leven'. De Nederlandse delegatie bestond uit 11 rooms-katholieke en 15 deelnemers uit andere kerken. Op een aantal plaatsen verspreid in de stad, maar met name in de jaarbeurshallen kwamen katholieken, protestanten en orthodoxen bijeen om de diverse deelthema's te bespreken. De interreligieuze dialoog kwam onder meer aan bod tijdens drie fora waarin de ontmoetingen tussen gelovigen van verschillende godsdiensten gezien werden vanuit het verleden, het heden en de toekomst. Daarnaast waren er hearings over de betekenis van wereldgodsdiensten in de opbouw van Europa, plaatselijke ontmoetingen en gemengde huwelijken tussen moslims en christenen. Tijdens speciale workshops bespraken de deelnemers theologische visies op ontmoetingen met moslims. De 700 gedelegeerden namens de kerken kwamen tijdens de conferentie apart samen in werkgroepen waar mogelijke beleidsaanbevelingen betreffende de deelthema's werden besproken en opgesteld.

Partnerschap

De conferentie leverde drie slot-documenten op. Naast een 'verklaring' waren er een 'basisdocument' en 'handelingsaanbe-

velingen' met een theologische beschouwing daarop. In werkgroepen over 'de dialoog met religies en culturen' werd door een aantal gedelegeerden gepleit voor het vormen van partnerschappen tussen kerken en moskeeën. Binnen zo'n partnerschap kunnen christenen en moslims samenwerken inzake beeldvorming, gemengde huwelijken, de positie van religieuze minderheden in de samenleving, het uitdiepen van theologische visies op dialoog, enz. De pleitbezorgers waren teleurgesteld toen bleek dat in de handelingsaanbevelingen het voorstel tot het stichten van partnerschappen niet was opgenomen. De dialoog met moslims werd zelfs niet apart genoemd en gemakshalve ondergebracht onder de verzameling van 'andere religies'. Voor een aantal gedelegeerden, met name afkomstig uit Westeuropese landen, waren de aanbevelingen te mager. Een groep gedelegeerden drong er op aan het pleidooi voor het vormen van partnerschappen dan maar als zogenaamd minderheidsstandpunt aan de definitieve versie toe te voegen. Of dat gebeurt valt te betwijfelen. Op sommige plaatsen is men zeker al rijp voor het aangaan van een partnerschap tussen kerk en moskee. Hoe zal men daar echter in landen als Servië en Kroatië over denken? In Duitsland, Nederland, Groot-Brittannië en België bestaan er al jaren interreligieuze contactgroepen. In andere landen moet men nog beginnen met het opstarten van dialooggroepen. Vanuit de RK-kerk in Nederland is men al sinds begin jaren

zeventig in georganiseerd verband bezig met de relatie-opbouw met moslims. Er bestaan oecumenische contactgroepen van moslims en christenen van meer dan 20 jaar oud. Er hadden op basis van die ervaringen meer en concretere handelingsperspectieven kunnen worden aangegeven in het slotdocument. Anderzijds staat het nationale kerken vrij om het partnerschap waar te maken en daarmee de slotdocumenten een vertaling en een vervolg te geven voor de eigen situatie.

De beleidsaanbevelingen die wel waren opgenomen benadrukten de inzet voor godsdienstvrijheid en het stimuleren van groepen die zich bezighouden met de interreligieuze dialoog. De enige echte concrete aanbeveling was de overname van het voorbeeld van de Italiaanse kerken om jaarlijks een dag aan een bepaalde godsdienst te wijden. Dit doet denken aan het eertijdse voorstel van Mgr. Muskens, bisschoppelijk referent voor de interreligieuze dialoog vanuit de rk-kerk, om jaarlijks een 'verzoendag' in te stellen waar gelovigen van verschillende godsdiensten zich aan elkaar maar ook aan niet-gelovigen kunnen presenteren en met elkaar in gesprek gaan.

Stereotypen

In het begeleidend document bij de beleidsaanbevelingen werd ingegaan op de diversiteit in de stand van zaken betreffende de ontmoetingen tussen moslims en christenen. Ook werd gewezen op de stereotypen en de pijnlijke ervaringen in het verleden die de huidige en toekomstige betrekkingen tussen moslims en christenen blijvend blijken te beïnvloeden: "Christendom en christelijk Europa kijken terug op een lange geschiedenis van betrekkingen met de islam, welke momen-

teel qua getal de grootste niet-christelijke godsdienst op ons continent is. Het bewustzijn van de historische invloed van de islam op de Europese cultuur is niet erg groot in centraal- en noord-Europa. Velen zijn vergeten dat in andere delen van Europa Christenen, Joden en Moslims gewend zijn als burens te leven. Zo moeten we eigenlijk denken in termen van gevarieerde relaties en kunnen we zelfs niet generaliseren over de periode van de Ottomaanse overheersing in Zuidoost-Europa. Niettemin spelen aan beide kanten stereotypen een enorme, meestal desastreuze, rol. Aan elke kant zijn ze gebaseerd op pijnlijke ervaringen die diep gebrand zijn in de herinneringen van de betrokken volkeren en hebben de neiging elke ervaring die het tegendeel bewijst te verduisteren. Zo werd een grote golf van wantrouwen geschapen aan christelijke kant door de Arabische, Tataarse en Turkse veroveringen en aan islamitische kant door de kruisvaarders en kolonialisme welke opnieuw toenemen bij elk verder conflict. Bijvoorbeeld, moslims in heel de wereld hebben de recente oorlog in Bosnië gezien in het licht van de geschiedenis als een nieuw bewijs van de vijandschap van het westen jegens de islam. Aan christelijke en Europese zijde bevestigde het lot van christelijke minderheden en het veronachtzamen van de mensenrechten in enkele islamitische staten veel mensen in hun angst en overtuiging dat het niet mogelijk is samen te leven met de islam op basis van gelijke rechten. Fundamentalistische groepen met hun terroristische acties lijken dit oordeel wreed te bevestigen. Het is niet onze taak om een definitief oordeel te geven over deze moeilijke historische, morele en legale thema's die behandeld moeten

worden in de christelijk-islamitische dialoog. We willen slechts de noodzaak van dit gesprek, dat in veel plaatsen al begonnen is, onderstrepen. Voor ons moet het gesprek een sleutelrol vervullen in het verstaan van de mensenrechten. Als christenen zijn we solidair met die christen zusters en broeders die hebben geleden en nog steeds lijden onder islamitische overheersing. Maar we willen een dubbel niveau in het evalueren van het voorbije en huidige onrecht vermijden.”

In het slotdocument werd opgeroepen tot het rechtzetten van misverstanden tussen moslims en christenen: “We moeten niet toestaan dat verschillende geloofsovertuigingen worden gebruikt om gewapende conflicten te rechtvaardigen. Dit betekent, ook voor onszelf, dat we moeten werken aan het verjagen van misverstanden en rivaliteiten met betrekking tot andere godsdiensten. We zien een bijzonder dringende taak in de relatie met de islam, niet alleen omdat er op dit moment ongeveer 30 miljoen moslims in Europa wonen, maar omdat het christendom en de islam een lange en bittere geschiedenis van wederzijds beschuldigen en vijandschap hebben welke overwonnen moeten worden in een geest van verzoening tussen bureu.”

Verleden, heden, toekomst

In het dialoogforum over het ‘verleden’ benadrukten de Franse opper-Rabbin Sirat en Mgr. Michael Fitzgerald van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog het belang van ‘verzoening’ zónder het verleden te vergeten, verwijzend naar de kruistochten, godsdienstoorlogen, de shoah, enz. Vijandbeelden moeten ontkracht worden. Daarbij is veel te leren van gebieden waar joden, mos-

lims en christenen al gedurende lange tijd samen leven.

Tijdens het forum over het ‘heden’ werden voorbeelden gegeven van huidige ontmoetingen tussen christenen en andersgelovigen op plaatselijk, regionaal en landelijk vlak. Prof. Ismaili uit Cairo schetste de positie van migranten in Europa afkomstig uit de Magreblanden. Zij leven als godsdienstige en culturele minderheid temidden van een voornamelijk christelijke meerderheid en bevinden zich op tal van gebieden in een achterstands-situatie. Werken aan ‘verzoening’ betekent ook iets doen aan het verbeteren van de positie van deze mensen. Enkele leden van een interreligieuze werkgroep uit het Britse Birmingham berichten over hun positieve ervaringen met plaatselijke interreligieuze ontmoetingen. Op gezette tijden komt de groep bijeen om tal van zaken te bespreken die de diverse plaatselijke geloofsgemeenschappen raken en bezighouden. Ds. Ge Speelman uit Nederland gaf tips hoe om te gaan met gemengde huwelijken tussen moslims en christenen door zowel de direct betrokkenen als de omgeving.

Het forum over de ‘toekomst’ daagde de deelnemers uit als christelijke meerderheid de eerste stap te zetten in het aangaan van contacten met andersgelovige buurtbewoners. Samen zouden gelovigen van verschillende godsdiensten én gesecculariseerde mede-mensen zich moeten inzetten voor gerechtigheid, heelheid en liefde. Men pleitte voor een vernieuwing van de spirituele en ethische motivaties voor gelovigen van verschillende godsdiensten en culturen die in een gezamenlijk Europa wonen en werken.

Gouden regel

De ruime aandacht voor de dialoog met moslims in de fora, hearings, workshops en werkgroepen kwam minder tot uiting in de plenaire toespraken. Dat kan niet gezegd worden van de toespraak van Chiara Lubich, de stichtster van de Focolare-beweging, die aanknopingspunten zag voor dialoog tussen de godsdiensten vanuit 'de gouden regel van wederzijdse liefde': "Een spiritualiteit van *communio* kan niet alleen helpen eenheid te brengen onder de christenen, het opent ook de dialoog met mensen van andere religies. Deze dialoog is een van de meest vereiste en urgente uitdagingen voor ons aan de vooravond van het 3e millenium. Door deze spiritualiteit kunnen we mensen van andere godsdiensten een getuigenis bieden van de eenheid die we al hebben bereikt, een getuigenis die zeker zo valide is omdat het bereikt is door christenen van verschillende kerken. Bovendien, als wij christenen liefhebben, zoals deze spiritualiteit leert, kunnen wij een beter zicht krijgen op de aanwezigheid van de 'zaden van het woord' in andere godsdiensten. Niet-christelijke godsdiensten weerspiegelen vaak een straal van de waarheid die christus heeft geopenbaard. Als het waar is dat bijna alle godsdiensten de zogenaamde 'gouden regel' hebben die op verschillende wijzen zegt: 'Doe aan anderen wat jij wilt dat zij aan jou doen, doe niet aan anderen wat jij niet wilt dat ze aan jou doen', dan moet het mogelijk zijn een relatie van wederzijdse liefde met hen te vestigen op basis van de 'gouden regel'. Maar het is vooral het mysterie van de gekruisigde en verlaten Jezus dat grote mogelijkheden kan bieden op ook dit terrein. We kunnen zien dat in Jezus, die God was en zichzelf tot niets maakte zoals

Paulus schreef aan de Fillipenzen, het mogelijk is een wonderbaarlijk pad voor dialoog te openen, in het bijzonder met de godsdiensten van Azië, die vaak draaien om het afstand nemen van alles en om het niets-zijn van het zelf. Daarom, als we ons zelf ook tot niets maken, zullen we in staat zijn hen te begrijpen en in hen te treden omdat het gezegde waar is: De godsdienst van een ander kennen betekent in het huis van een ander binnengaan, de wereld zien hoe de ander hem ziet, binnengaan in wat het betekent voor een ander om Hindoe, Moslim, Jood of Boedhist te zijn."

Gezamenlijk ethos

De Zwitserse theoloog Hans Küng, directeur van het Instituut voor Oecumenisch Onderzoek aan de Universiteit van Tübingen, sprak tijdens de Assemblée over zijn 'Project Weltethos'. Ook hij wees op de 'gouden regel' die in alle grote godsdiensten onvoorwaardelijk geldt en op basis waarvan godsdiensten een fundament kunnen geven voor een gezamenlijk ethos. Hij legde uit dat er geen wereldvrede mogelijk is zonder vrede tussen de godsdiensten. Vervolgens kan er pas sprake zijn van vrede tussen de godsdiensten als er een dialoog plaatsvindt tussen die godsdiensten. Küng wijst op het belang van interreligieuze gesprekken, vooral ook op lokaal en regionaal niveau. Hij roept alle religies op, ondanks hun dogmatische verschillen, zich in te zetten voor een vernieuwd 'Weltethos'. Het gaat daarbij niet om een eenheidsgodsdienst, maar om een gemeenschappelijk waarden- en normenstelsel opdat het vreedzaam samenleven werkelijkheid kan worden. Küng: "De wereldgodsdiensten moeten hun morele kracht ondubbelzinnig inzetten om

in alle geledingen van de maatschappij verzoening en vrede te bewerken in plaats van oorlogen te legitimeren. Zonder de erkenning en de beleving van moderne waarden als vrijheid, pluralisme en tolerantie, verloochenen godsdiensten hun eigen toekomst. Godsdiensten die het opnemen voor de rechten van elke mens kunnen elkaar vinden rond een gemeenschappelijk ethos waarin ook niet-gelovigen zich kunnen herkennen."

Ook Jacques Delors onderstreepte in 1990, in zijn functie als voorzitter van de Europese Commissie, het belang van de kerken in de opbouw van Europa: "Europa heeft een hart en een ziel nodig, ofwel een gemeenschappelijk fundament op het gebied van waarden en normen." Mensen van allerlei pluimage moeten zich geïnspireerd weten door dit ideaal dat interkerkelijke en interreligieuze conflicten overstijgt.

Om de hoek

In Graz waren op voorhand geen grote doorbraken en verregaande handelingsaanbevelingen aangaande de dialoog met moslims te verwachten. Daarvoor is de situatie in de verschillende Europese regio's en binnen de deelnemende kerken te divers. Wat de slotdocumenten betekenen voor de Nederlandse kerken is iets anders dan voor het patriarhaat van Moskou, de kerken in Noord-Ierland of Bulgarije. Niettemin moeten de verdiensten van Graz niet onderschat worden, ook voor de dialoog met moslims. Het voortzetten of starten van de interreligieuze dialoog op lokaal, regionaal, nationaal en internationaal vlak maakt deel uit van de boodschap van de Assemblée. Elke delegatie neemt wel iets mee uit de documenten en gaat daarmee binnen de eigen

kerk en specifieke situatie aan de gang. Trouwens, de betekenis van Graz ligt niet zozeer in de documenten, maar in de aanwezigheid van duizenden mensen uit verschillende landen en kerken die samen, sprekende over 'verzoening', een stuk 'verzoening' in praktijk brachten. In Graz was verzoening niet alleen theologie maar het was ook een concrete ervaring. Graz bood de mogelijkheid om te kunnen vernemen hoe de dialoog met moslims in verschillende landen draait en gestalte krijgt. Die uitwisseling leidde tot wederzijdse bevruchtingen. Graz is ook in Nederland aanleiding om opnieuw aandacht te vragen voor de interreligieuze dialoog. Een aantal parochies zet de ontmoetingen met moslims (opnieuw) op de agenda. De activiteiten in de aanloop naar Graz en wat er daarna gebeurt zijn zeker zo boeiend als de conferentie zelf. Verzoening is geen zaak van één bepaalde conferentie. Evenmin is verzoening slechts een zaak van kerkelijk kader. Verzoening kan om de hoek beginnen in plaatselijke parochies, gemeenten, scholen. Dat kan door bijvoorbeeld een intercultureel festival, een interreligieuze viering of een 'open dag' in kerk en moskee te organiseren. Het gaat erom ook concrete activiteiten op te zetten die voor een breed publiek toegankelijk zijn. Dialoog is meer dan spreken en luisteren. Er is ook een dialoog van samen leven en geloven in daden: elkaar helpen, samen bidden, samen feesten, samen gedenken, enz. Dat spreekt mensen aan de basis aan.

Initiatieven en ervaringen van 'verzoening' vanuit de Nederlandse kerken zullen een platform krijgen tijdens de nationale Kerkendag op 25 april 1998 in Kampen. Het thema is dan 'Uit op verzoening'.

Haagse brand lijkt het gevolg van conflict binnen een uitgebreide familie

Na de brand in de Haagse Schilderwijk, 24-25 maart j.l., waarbij zes leden van de familie Kösedag omkwamen, werden allerlei grote oorzaken genoemd: een algemene hetze tegen de moslims in Europa, conflicten tussen Turken en Koerden [zie het vorige no. blz. 152-153]. In juni bleek dat de brandstichter uit eigen kring afkomstig was, een aan lager wal geraakt familielid, verslaafd aan goklust en daarom meermalen door de vader van het gezin, Zeki Kösedag, tot een beter leven vermaand. Het proces voor de rechtbank zal waarschijnlijk pas einde 1997 plaats vinden.

Voor én tegen islamitische scholen

Het islamitische onderwijs (dat is dus: investeren in mensen) heeft het bouwen van moskeeën, het investeren in gebouwen, inmiddels al lang van de eerste plaats verdrongen als het gaat over de prioriteiten van moslims.

De stad met de grootste moslimgemeenschap van Nederland, Rotterdam, heeft er in een klap drie islamitische basis-scholen bijgekregen door een besluit van de Rotterdamse gemeenteraad op do. 17 juli. De *Stichting Islamitische Onderwijs Nederland* (SION) had de verzoeken ingediend, waardoor landelijk het aantal islamitische basisscholen op 29 kwam, waarvan vijf in Rotterdam. Helemaal van harte kwam het besluit van de Rotterdamse gemeenteraad niet: PVDA, VVD, Groenlinks én CDA

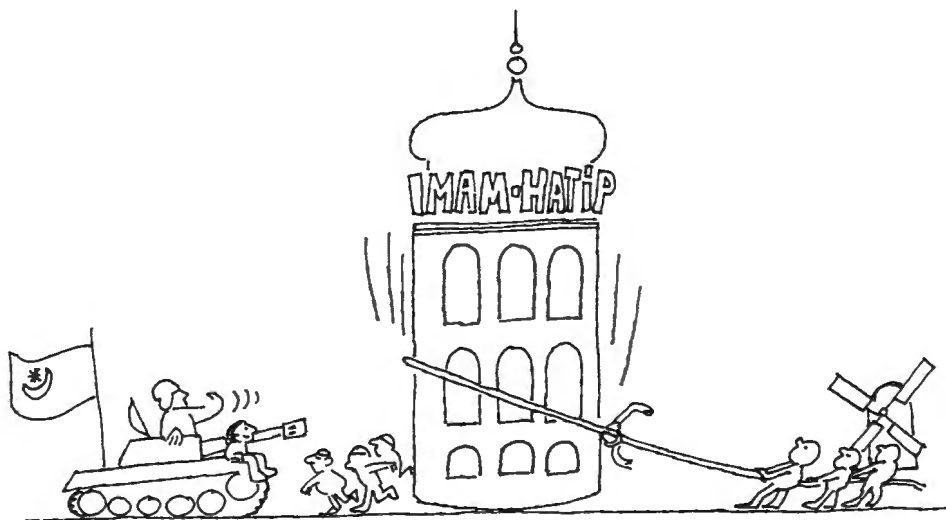
waren tegen. SION kwam met een onderzoek, waaruit bleek, dat ex-leerlingen van een islamitische basisschool het beter doen op de middelbare school. Het voornaamste argument vóór de scholen was toch de vrijheid van onderwijs en het feit, dat de kandidaat-scholen aan de zware toelatingseisen voldeden.

Minder positieve geluiden kwamen binnen over de islamitische scholen in het buitenland. Terwijl er bij wijze van experiment voor 1997 f 150.000,- subsidie werd verleend aan het Turkse schoolinternaat *Het Centrum*, in Rotterdam, met een toezegging van maximaal f 167.000 voor de komende drie jaar, werd de aanval ingezet op de buitenlandse internaten. Staatssecretaris Netelenbosch verklaarde zich 'niet gelukkig' met het initiatief van de Marokkaanse Banque Populaire om in Noord-Marokko een internaat voor 140 kinderen in de leeftijd vijf tot twaalf jaar te openen. De bank denkt dat het internaat een oplossing is voor de problemen van Marokkaanse jongeren in het Nederlands onderwijs en stelt per kind 200 gulden beschikbaar, terwijl van de ouders eenzelfde bedrag wordt verwacht. (*Trouw* 27 mei) In Turkije bestaat sinds 1993 zo'n internaats-school, zij het voor de wat oudere lichten van boven de twaalf jaar: dit zou een imam-opleiding moeten worden, waar niet alleen voor Nederland geschikte voorgangers van zouden komen, maar ook jongens, die arts of architect zouden moeten kunnen worden.

Volkskrant-journalist Henk Müller ging er zelf kijken, gaf een kritisch beeld, wat nog versterkt werd door een oud-docent, die stelde: "Door in Bozyazi onderwijs te volgen, raken ze alleen maar verder achterop en worden de ouders een stuk armer.. Er zitten daar leerlingen, die in Nederland het MAVOonderwijs niet zouden halen. Toch hebben de leerlingen een certificaat gekregen, waarin gesteld wordt dat ze een opleiding volgen op HAVO-VWO-niveau." De (gewezen) Nederlandse docenten oefenden ook sterke kritiek uit op de te sterk nationalistische inslag van de imam-opleiding voor Nederlandse kinderen in Bozyazi: "Als zo'n opleiding maar is toegespitst op Nederland kan het nog wel. Zodat de leerlingen niet steeds het Turkse volkslied hoeven te zingen en vaderlandslievende gedichten hoeven te declameren.

Als ze maar te horen krijgen dat vrouwen gelijkwaardig zijn aan mannen en dat Nederland niet moreel failliet is, zoals ze in Turkije leren. Want ze horen in Nederland. Het zijn Nederlandse Turken." (*De Volkskrant*, 11 21 juni en 25 juli 1997)

Tijdens zijn bezoek aan Turkije sprak Henk Müller ook met Mehmet Yilmaz, de president van Diyanet, het Turkse departement voor godsdienstzaken, dat ruim 80.000 imams in dienst heeft, waaronder een aantal in Nederland, België en Duitsland. Yilmaz benadrukte de goede bedoelingen van zijn regering: "Wij leveren een bijdrage met het sturen van imams omdat er behoefte aan is.. Het is niet erg als docenten in Nederland imams opleiden. maar dan moet de Nederlandse overheid zo'n opleiding betalen." (*De Volkskrant*, 5 Juni 1997)



De Imam-Hatip scholen onder vuur bij het Turkse leger (links) en de Nederlanders!

De Turkse regering (ook) tegen (te veel) islamitisch onderwijs

Het waren roerige tijden voor politiek Turkije, de lente en zomermaanden van 1997. De regering Ciller-Erbakan werd in juni ten val gebracht en vervangen door de regering van Yilmaz, een 'liberale' conservatief. Het hete hangijzer in dit proces was wel het islamitisch onderwijs. Na een vijfjarige basisschool kozen steeds meer Turkse jongeren voor een *Imam-Hatip* opleiding. Deze in 1980 gestarte opleiding geeft een stevige godsdienstige kennis, met daarnaast ook een algemeen pakket, waardoor leerlingen ook algemeen hoger beroepsonderwijs en zelfs academisch onderwijs kunnen volgen. Een aantal *Imam-hatip* scholen is gestart als private onderneming en de inzet van de docenten wordt vaak hoger gewaardeerd dan bij de algemene staats-scholen. In streken met weinig middelbaar onderwijs, wordt deze godsdienstige variant door veel ouders ook meer gewaardeerd, dan de vervreemdende geseculariseerde school. Helaas zijn ook veel afgestudeerde van de *Imam-Hatip* scholen werkeloos en de tegenstanders zeggen dan ook dat zij een politiek radikale, islamistisch gevormde klasse van ontevreden en zullen gaan vormen. Vooral de militairen beschouwen zich als de behoeders van de scheiding tussen godsdienst en staat en hebben doorgedreven, dat de algemene school verlengd wordt tot acht jaar en wel voor iedereen verplicht, zodat de *Imam-Hatip* scholen pas op latere leeftijd aanbod komen. Hoe het allemaal uitgewerkt moet gaan worden, is overigens nog niet duidelijk: zo'n 150.000 scholen kun je niet in één klap veranderen.

Krasse uitspraken van partijleider Bolkestein

VVD-leider Bolkestein kwam weer in het nieuws met enkele uitspraken, in de loop van het school- en imam-debat:

"De moslims in West-Europa moeten toe naar een West-Europese vorm van Islam en daar passen imams bij die in West-Europa zijn opgeleid. Ik mag hopen dat over een aantal jaren dat gebed [in de moskee, op het einde van de vrijdagpreek] voor koningin Beatrix of haar opvolger zal zijn en niet voor koning Hassan II van Marokko."

Bolkestein verdedigde zijn stelling, dat Europa beschaafder is dan de moslimlanden met de nuancing: "Als je nu naar het Midden-Oosten kijkt, kom je tot de conclusie dat de zaken in West-Europa beter geregeld zijn. Zeker als je waarden als gelijkwaardigheid van man en vrouw, scheiding van kerk en staat, de democratie, vrijheid van meningsuiting en verdraagzaamheid hoog in het vaandel houdt." (*De Volkskrant* 21 mei 1997)

Convenant van de Marokkaanse Gemeenschap met de Gemeente Utrecht

In de loop van 1996 zijn er in Utrecht, op verzoek van de wethouder van onderwijs van Utrecht gesprekken gehouden met vertegenwoordigers uit de sfeer van de Marokkaanse moskeeën ter 'stimulering van ouder-participatie in het onderwijs van Marokkaanse kinderen'. De hoge schooluitval en desintegratie van Marokkaanse jongeren kan alleen worden tegengegaan met behulp van hun ouders. Om die te mobiliseren zijn de moskee-gesprekken gevoerd, waaruit een aantal afspraken kwamen, waarin ook de moskee-leidingen actief betrokken werden.

Het convenant wil een dynamisch proces zijn, ook al is een en ander wel tijdens een plechtige zitting ondertekend. In het 'verdrag' zijn een aantal elementen genoemd, die alle stimuleren, dat via de ouders steun aan onderwijsdeelname door jongeren wordt gegeven. Er wordt voorzien in een serie van driemaandelijke bijeenkomsten.

Dr. Kamal Hossain op de Helder Camara-leerstoel

De vooraanstaande jurist en politicus uit Bangladesh, Dr. Kamal Hossain, was in voorjaar 1997 de eerste moslim die aan de Vrije Universiteit van Amsterdam *Helder Camara Hoogleraar* voor Gerechtigheid en Bevrijding werd benoemd. In zijn openbare rede "Promoting Human Rights in the Global Market Place" eiste hij geen speciale rol voor 'islamitische mensenrechten', maar stelde hij dat alle religies voor de algemene mensenrechten moeten strijden.

Nieuw Tijdschrift van WCRP

Het eerste nummer van *Interreligieus Perspectief, tijdschrift voor religie, filosofie en spiritualiteit* is verschenen. Het vervangt zowel *Levensteken* van de Stichting Interreligio als de nieuwsbrief van de WCRP. Info en opgave: A. Paulownastraat 78; 2518 BJ Den Haag

Een stappenplan voor contacten tussen christenen en moslims: studiedag van de commissies Kerk en Moskee

In het toerustingscentrum van de Gereformeerde Kerken in Leusden, werd op zaterdag 12 april 1997 een studiedag gehouden.

Dialogo: een spannend gebeuren: De

deelnemers bekeken de video 'Een Spannend Gebeuren' over contacten tussen kerken en moskeeën in Rotterdam-Zuid. Dit gaf aanleiding tot een levendig gesprek, met name over de vraag naar de eigen identiteit.

Echt luisteren - lukt dat wel? Want, omgaan met anderen doet iets met jouw 'waarheid'. Je relativeert je eigen opvattingen, maar scherpt ze ook aan in gesprek met moslims. Dialoog brengt een proces van verandering in jezelf op gang - dat is waar dialoog uiteindelijk om gaat. Maar juist dat maakt het ook spannend. Begin met de overeenkomsten, luidt vaak het advies. Dat lijkt zeker verstandig bij het aangaan van nieuwe contacten. En toch... welbeschouwd, zitten juist in de overeenkomsten ook essentiële verschillen. Denk aan de persoon en rol van Jezus in christelijke en islamitische traditie.

Een niet onbelangrijk aspect van onze verhouding tot moslims is het feit dat de kerken zelf midden in een proces van verandering zitten. Dat brengt onzekerheid met zich mee en soms ook meer angst voor andersdenkenden - bijvoorbeeld moslims. Maar kan een geprek met die onbekende ander ons juist niet helpen om onze eigen visie en overtuigingen beter in beeld te krijgen en te formuleren? Bij contacten met moslims kunnen natuurlijk moskeebestuur en imam niet gepasseerd worden. In dat kader merkten deelnemers op dat contacten tussen de wijkkerken en moskeeën baat zouden hebben bij imams met voeling voor de Nederlandse omgeving. Deelnemers pleiten voor een introductieperiode, een 'inculturatie-cursus' voor imams (en ook voor andere geestelijken) die vanuit het buitenland aangetrokken worden.

Hoe beginnen? Je stapt er gewoon op af! Aldus één van de deelnemers die daar goede ervaringen mee had. Kansen zijn er genoeg, op straat, bij sportevenementen of in buurthuis of bij de school.

Toch zijn er tussenstappen denkbaar: maar waarom niet eens kijken in eigen kring welke mensen uit de gemeente al langer contact hebben met moslims? Via hen is mogelijk om te informeren of er in de gemeenschap van moslims mensen zijn die een brug zouden kunnen slaan tussen de moslims en de christenen in de wijk. Sleutelfiguren uit beide gemeenschappen kunnen dan samen een plan van aanpak bepalen.

En dan de agenda. Wat ga je voor elkaar betekenen? Dit is waarschijnlijk het meest cruciale punt in de contacten: samen de agenda van de contacten bepalen. Het beeld van de fiets spreekt boekdelen: nodigen wij de moslim uit om bij ons achterop te springen? Of fietsen wij naast elkaar voort?

De lijst van mogelijke activiteiten is sterk afhankelijk van personen en van de situatie. Kennen wij de belangen van moslims in onze omgeving bij contacten met de kerk? Praten over onderwijs op de plaatselijke school? Ritueel slachten? De bouw van een moskee? Of willen zij graag eens hun grote vragen t.a.v. het christelijk geloof eens aan christenen voorleggen?

Beide gemeenschappen kennen hun eigen structuren. Het is van belang om binnen die kaders bondgenoten te zoeken voor gezamenlijke actie. Een kleine commissie zal de dragende factor zijn voor alle activiteiten.

Maar nooit zonder rekening te houden met de hiërarchie. Desgewenst kan de commissie een beleefdheidsbezoek brengen

aan het bestuur van de moskee en aan de kerkeraad. Ook kan er een officiële ontmoeting geïntroduceerd worden tussen pastoor, dominee en imam.

Eigen belangen benoemen. Ook de deelnemers aan de studiedag werd gevraagd om hun belangen bij het zoeken van contacten met moslims in kaart te brengen. Op de flappen verschenen de woorden: respect, gevoel van saamhorigheid, opkomen voor het recht van achterstandsgroepen, vrede in de samenleving.

Migranten hebben het, mede door discriminatie op etnische gronden of door racisme, niet altijd even gemakkelijk. Kerken willen graag, voor zover dat in hun vermogen ligt, opkomen voor de rechten van migranten.

De deelnemers merkten op dat commissies vooral wel in moeten gaan op concrete hulpvragen van hun moslim gesprekspartners. Dat helpt om de band met elkaar op te bouwen en contacten te bestendigen. Een 'geloofsgesprek' komt daar meestal als vanzelf uit voort.

Maar het is zaak om niet vast te raken in de rol van 'hulpverlener versus hulpbehoevende'. Het oogmerk van dialoog gaat dan verloren, namelijk het streven naar contacten in gelijkwaardigheid en wederkerigheid. Juist voor migranten en juist vanuit een achterstandspositie, is het belangrijk dat mensen zich geaccepteerd weten als medemens en medegelovige.

En dan de valkuilen... Een kenmerkend verhaal kwam naar voren. Al heel lang waren er goede contacten van een commissie kerk en moskee met de plaatselijke moslim gemeenschap. De commissie had de imam ooit een Turkse bijbel kado gedaan. Ingenomen met dit geschenk begon de imam erin te lezen. In de evan-

gelieën vond hij uitspraken van Jezus over vasten en bidden. 'Hoe vaak bidden jullie?' vroeg hij tijdens een bijeenkomst aan de commissieleden. Enigszins aarzelend kreeg hij antwoord over het bidden van christenen - vooral 's avonds en meestal ook bij het eten. Hij kon zich daar in vinden, maar werd echt boos toen hij op de vraag naar het vasten te horen kreeg: 'Nee, vasten dat doen wij niet...' Kwaad verliet hij de zaal. Houden christenen zich dan niet aan hun eigen voorschriften? Wat voor gelovigen zijn dat dan? Bemiddeling was nodig en er moest heel wat uitgelegd worden aan elkaar. Zo keerde de vrede terug.

Tijdens de studiedag kwamen een aantal belangrijke voorwaarden voor het slagen van contacten naar voren. Het contact van de commissies met hun achterban staat vaak onder druk. In dialoog maken de betrokkenen veel mee. Zij veranderen, maar de gemeente maakt dat alles niet mee: veel communiceren, uitleggen in kerkbladen, rapporteren in de kerkenraad, toerustingsavonden voor breed publiek. Het zijn enkele mogelijkheden om de band met de gemeente in stand te houden. Er bestaat grote diversiteit onder moslims in ons land en dus is het nodig om er achter te komen met wie je te maken krijgt. Want niet iedere moslim heeft dialoog tussen de godsdiensten als een prioriteit. Bovendien is er een groot verschil in de achtergronden, het land van herkomst, stromingen en eigen geschiedenis van moslims. Wat bij de éne moslim aanstoot geeft, hoeft de ander niet te raken. Er zijn zeer orthodoxe, maar ook zeer liberale groepen. Er zijn orthodoxe moslimmannen die vrouwen wel een hand mogen geven en anderen voor wie dit een groot struikelblok is voor contacten met

Nederlanders - afhankelijk van de fatsoensregels in het land van herkomst... Commissies kunnen prima rekening houden met bepaalde gewoonten van hun partners: mits die bekend zijn. Het is dus goed om elkaar als partners langzaam beter te leren kennen door veel te vertellen en veel vragen te stellen. Zo kunnen ook de moslims verschillen in christelijke kringen beter leren kennen.

Begin gewoon... Kan er namens de kerk een delegatie van drie vrouwen afgevaardigd worden? Wat als 'ze' niet komen opdagen? Is het niet beter om eerst het land van herkomst te kennen, voor een commissie contacten aangaat met een groep gelovigen uit dat land?

Begin gewoon - in de dubbele betekenis van het woord. Het is onmogelijk om tevoren alle gevoeligheden en valkuilen te kennen. Al doende leer je het meest. Als partners overtuigd zijn van de goede intentie aan beide zijden, kunnen struikelblokken uit de weg geruimd worden. Het blijft zaak om oor en oog te houden voor elkaar. Samen kom je er wel uit.

Het is veel gevaarlijker wanneer wij of anderen blijven steken in eigen kring omdat er zoveel voorwaarden zijn voor een verantwoord contact dat bij een ontmoeting de spontaneïteit ontbreekt.

Dus toch maar met de delegatie van de kerk naar de moskee, ook als die voornamelijk uit vrouwen bestaat. De moskeegangers zullen bepalen hoe zij het beste hun gasten kunnen ontvangen: en mocht de handdruk ontbreken - ook een groet met het hoofd of een gebaar van de hand op de borst - betekenen hetzelfde. Bij onzekerheid of onduidelijkheid 'gewoon' samen overleggen. Bij gebrek aan belangstelling komt de vraag op of er voldoende

gelet is op samenwerking en de motivatie van de betrokkenen partijen.

Gewoon beginnen en vooral begin heel gewoon: als de andere partij reageert, begint het avontuur van het kennen, leren en veranderen. Een spannend gebeuren!-
Cokkie van 't Leven

BOEKEN

Pastorale begeleiding voor gemengde huwelijken

De *Werkgroep Islam* van de gezamenlijke Europese kerken heeft een brochure samengesteld met pastorale adviezen voor christenen en kerken in Europa, speciaal voor huwelijken tussen christenen en moslims. Er wordt benadrukt, dat deze huwelijken een onderwerp van aandacht in de gewone pastorale praktijk moeten zijn. De 'gastarbeiders' hebben voor een groot deel geen perspectief om terug te keren en moeten voor een deel dus als moslimmedeburgers beschouwd worden, wat ook pastorale gevolgen heeft. Als oecumenisch orgaan heeft de werkgroep een vergelijkende studie gemaakt van orthodoxe, anglikaanse, rooms-katholieke en (in de Duitse versie:) *evangelische* huwelijksopvattingen. Met name de orthodoxe kerken namen in het verleden soms een zeer hard standpunt in ten opzichte van gemengde huwelijken. Zo werd een Armeense christen, die buiten de eigen gemeenschap huwde, zonder meer buiten-ge-sloten. Nu staat er nog heel algemeen: "De orthodoxe kerk is weliswaar fundamenteel tegenstander van gemengde huwelijke, zowel tussen verschillende christe-

lijke confessies als tussen religies, maar in de praktijk heeft zij een politiek van dulden en staat zij onder bepaalde voorwaarden toe, dat de kinderen orthodox gedoopt worden.."

De pastorale taak wordt uitgesplitst naar wat men tijdens het eerste contact, de periode van groei naar een beslissing, voorbereiding voor de huwelijksluiting, tijdens het huwelijk en in geval van een scheiding kan of moet doen als pastor. Voordat een huwelijk gesloten is, kan het goed zijn om een huwelijksverdrag op te stellen, waarin beide partijen zich verbinden in zaken die door de verschillende huwelijkswetgevingen van verschillende landen en (religieuze) culturen niet naar genoegen worden geregeld. De brochure geeft ook praktische tips over adressen in verschillende Europese landen en verdere literatuur. De Duitse en evt. ook een Franse of Engelse versie is aan te vragen via de *Contactpersonen Islam* van de verschillende kerken.

Geslaagde migranten aan het woord gelaten..

Frits Bolkestein, *Moslim in de polder*, *Frits Bolkestein in gesprek met Nederlandse moslims*, Amsterdam/Antwerpen

“Er gaat heel veel goed met de multiculturele samenleving in Nederland, hoewel er zeker nog problemen zijn”, zei minister Hans Dijkstra tijdens de presentatie van het boek ‘moslim in de polder’ op 22 mei j.l. Het boek is een weerslag van gesprekken die VVD-voorman Frits Bolkestein hield met zeven Nederlandse moslims. Het werden zeven geslaagde integratieverhalen. Het gaat immers goed in Nederland laat het kabinet regelmatig weten. Dus moet het ook wel goed gaan met de multiculturele samenleving. Bolkestein: “In dit boek komen geslaagde migranten aan het woord die minder aandacht trekken maar het verdienen voor veel anderen een rolmodel te zijn”. Daar heeft Bolkestein gelijk in. Het alsmaar problemen naar voren brengen en zelden positieve geluiden laten horen aangaande de multiculturele samenleving heeft uiteindelijk een negatieve uitwerking op de beeldvorming van allochtonen. De indruk kan gewekt worden dat wat voor beleid men ook voert ten aanzien van de integratie van minderheden, er zelden iets lukt. Maar er lukt wel degelijk iets, hier en daar zelfs veel. Anderzijds kan Bolkesteins’ boek suggereren dat de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving slechts geslaagd is als men een goed betaalde leidinggevende functie heeft. Bij het hanteren van dat criterium zijn er ook veel autochtone Nederlanders niet geïntegreerd. Bolkestein laat zich bij regelmaat kritisch uit ten opzichte van de godsdienst en cultuur van moslims. Je zou in het boek dan ook een discussie verwachten van spraak en tegenspraak. Bolkestein stelt zich echter verdedt op in het boek en ook zijn gespreks-

partners, op enkele uitzonderingen na, mijden de discussie. Toch blijft er nog genoeg over om de interviews boeiend te laten zijn. Basisschool directeur Frank Niamut uit Amsterdam gaat in op de wijze waarop hij als leerkracht op school de verschillende godsdiensten en culturen presenteert: “Ik heb voorgesteld een maal per week de Nederlandse vlag bij de school te hijsen en vervolgens de vlag van een van de landen waar de ouders van onze kinderen vandaan komen, zodat wij een aanleiding hebben om in schoolverband in te gaan op de geschiedenis van dat land, waarmee we de kinderen een aanknopingspunt bieden voor het ontdekken van hun eigen identiteit. Bij mij staat voorop dat wij in Nederland wonen. De schoolcultuur is op dit punt nog veel te soft ontwikkeld. Je moet de ontwikkeling van een nationaal curriculum niet zo ver doortrekken als in Engeland, waar geen ruimte meer bestaat om de culturele diversiteit op een school creatief te gebruiken bij de vorming van de kinderen, zodat ze later in een deels vreemde omgeving weerbaar zijn. Wel vind ik dat het verfrissend werkt om kinderen bij elkaar te zetten met de opdracht aan te geven wat ons in Nederland bindt”.

Berna Yilmaz, directeur van de Nederlandse Islamitische Bond voor Ouderen, schetst de problematiek van de ouder wordende moslim in Nederland: “Islamitische ouderen in het algemeen en Turkse ouderen in het bijzonder zoeken steeds vaker mogelijkheden om met elkaar in Nederland ouder te worden. Het is een nieuw onderwerp voor moslim-ouderen, die er eigenlijk altijd vanuit gingen dat ze of terug zouden gaan of zouden kunnen terugvallen op hun kinderen. Het idee hier te blijven is nieuw. Bejaardenvoorzienin-

gen zijn onbekend. Niet bij de kinderen opgevangen worden is nieuw en vreemd. In korte tijd moeten deze ouderen een draai van honderdtachtig graden maken om niet alleen zicht op de mogelijkheden te krijgen, maar ook mede te gaan bepalen hoe hun oude dag in Nederland wordt ingericht. In eerste instantie is het een bewustwordingsproces voor de ouderen zelf. Vervolgens, als men die fase achter de rug heeft, kan men beter beoordelen wat voor hen de gepaste mogelijkheid zou zijn. Het was onze taak om dat proces te begeleiden, en samen met onze partners in een ouderenproject in Haarlem hebben wij dat stap voor stap geconcretiseerd. Je kunt namelijk wel van alles willen, maar een ander moet financieel en bouwtechnisch mogelijk zijn en natuurlijk binnen het Nederlandse beleid passen”.

Fadime Örgü, medewerkster bij de Nederlandse Moslim Omroep, geeft haar zicht op de ontwikkeling van de islam in de Nederlandse samenleving: “Op het moment dat ik in het Nederlands kan verwoorden hoe ik in God geloof of hoe ik denk met mijn religie om te gaan, als ik überhaupt kan zeggen dat ik gelovig ben, als ik bepaalde waarden en normen die met religie te maken hebben kan verwoorden, en dat op mijn eigen manier kan doen en daar ‘is gelijk aan moslim’ achter kan zeggen, dan is dat voor mij ‘de Nederlandse islam’”. -Berry van Oers

Grondleggers van het geloof

H.L.Beck e.a., *De levensverhalen van Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed*, Prometheus: Amsterdam 1997. 288p

Schrijven over de grondleggers of stichters van het geloof is om meer dan een reden een hachelijke onderneming. Voor

orthodoxe gelovigen suggereert de term grondlegger een welbewuste handeling of intentie om een nieuwe godsdienst als systeem te stichten, een gedachte die veelal haaks staat op het openbaringsgehalte of de visionaire gedrevenheid die aan de grondlegger wordt toegedicht. Het is ook een hachelijke onderneming als het gaat om de keuze van grondleggers, in dit geval Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed. Uiteraard gaat het hier om een discutabele keuze. Met deze keuze vallen andere personen enigszins buiten de boot voorzover Abraham, David en Paulus even zo goed als grondleggers gezien kunnen worden. Het onderling vergelijken van religies is een moeilijke zaak. Analoge vergelijkingen liggen voor de hand, maar het is de vraag of men dan gelijksoortige verschijnselen met elkaar vergelijkt. Men kan daartoe tal van voorbeelden noemen. In de monotheïstische religies is er altijd een grens tussen het heilige en de mens. In het *Shema Jisraael* wordt de mens eraan herinnerd dat die grens niet mag worden overschreden, want God is enig en uniek. Omgekeerd ziet men in hindoeïsme een vloeiende overgang tussen het bereik van het goddelijke en het menselijke. Goden kennen menselijke trekken en mensen kunnen de rol van de goden naspelen. Opmerkelijk genoeg is nota bene het hindoeïsme als gevolg van deze keuze voor de ‘grondleggers’ nagenoeg van het toneel van de godsdienstgeschiedenis verdwenen. Dit neemt niet weg dat de auteurs, allen gezaghebbend binnen hun vakgebied een interessante studie hebben neergezet, met name voor hen die in onderwijs en catechese zich willen wagen op het gladde ijs van de vergelijkende godsdienstwetenschap.-MvdB

Helpt de moderne exegese bij het interreligieuze gesprek?

Heikki Räisänen, *Marcion, Muhammad and the Mahama. Exegetical Perspectives on the Encounter of Cultures and Faiths*, London; SCM Press, 1997, 293 blz. £ 14.95

Räisänen doceert exegese van het Nieuwe Testament in Helsinki, maar heeft zich al bijna dertig jaar ook bezig gehouden met de uitleg van heilige schrift van andere religies, zoals blijkt uit een publikatie van 1971 over het Jezusbeeld in de koran. Zijn uitwerking van de Cadbury Lezingen uit 1995-1996 heeft als centrale thema de vraag of je vanuit de schrift-uitleg een bijdrage kunt leveren tot de interreligieuze verdraagzaamheid. Zowel in de bijbel als in de koran zijn een aantal teksten te vinden, die je kunt uitleggen in een kader van respect voor andere religies. Räisänen is echter geen man van gemakkelijke antwoorden. Je kunt niet zonder meer zeggen: Paulus vond de bekering van de Joden niet nodig voor hun redding (Romeinen 9-11) en was 'dus' een pluralist. Juist deze laatste passage neemt een belangrijke plaats in bij deze auteur. Het blijkt nl. dat de schriftgeleerden het over de uitleg van Paulus niet eens zijn: de vraag is duidelijk: waarom hebben de Joden Jezus niet als de redder en messias aanvaard? Maar het antwoord van Paulus roept nogal wat vragen op. Räisänen maakt duidelijk, dat Paulus met een vraag bezig is, die voor hem ook nog een vraag is. Hij probeert antwoorden uit, die elkaar eigenlijk tegenspreken. Dat kan in een gewoon gesprek, in een gewone brief en 'dus ook' in de Heilige Schrift. Daar moeten we geen dogmatisch traktaat van verwachten, maar eerder een verslag van

een zoektocht van een gelovig mens. Hoe de (speciale) heilsweg voor de Joden zou moeten zijn, nu zij wel eerst uitverkoren waren, maar kennelijk Jezus hebben afgewezen, is voor Paulus zelf ook niet duidelijk: hij probeert antwoorden uit, dat is de stijl van zijn brieven.

We krijgen bij Räisänen dus geen eenzijdige antwoorden over 'de' leer van Paulus, laat staan 'de' leer van het christendom. Hij benadrukt, als vele moderne exegeten de interne veelheid binnen de schrift en zelfs binnen onderdelen daarvan. Laat staan dat hij algemene uitspraken zou willen doen het 'het' christendom tegenover 'de' islam.

In de 'latere' schrift krijgen we maar gedeeltelijke beelden: "op basis van het Nieuwe Testament alleen, zouden we nauwelijks iets weten over de oude Joodse profeten, met uitzondering van de wonderen van Elija en Eliza. Wij zouden zeker niet weten van hun strijd tegen sociale ongerechtigheid. Het beeld van Jesaja in het Nieuwe Testament is zelf nog kleurlozer dan het beeld van Jezus in de koran." (93). We krijgen hier dan ook een stevige les in bescheidenheid: christenen moeten niet allereerst in het koranbeeld van moslims kijken of dat wel klopt met wat 'zij dan wel weten', maar moeten kijken naar het unieke van die religieuze traditie.

Räisänen benadrukt ook dat de Heilige Schriften geen theologische handboeken zijn, niet allereerst gezaghebbende geschriften, waarin de leer overzichtelijk en samenhangend wordt uiteengezet: de Schriften dienen allereerst tot overtuiging en tot stichting. Dit verklaart niet alleen de overvloedige herhaling in alle heilige Schriften. Echte liturgische taal zit vol met herhalingen. Het verklaart ook sommige 'tegenstellingen': zo hebben theologen in

de koran zowel een leer van de menselijke vrije wil als die van Gods voorbeschikking willen terugvinden. Hoofdstuk *Arbitrary Allah? Predestination in the Qur'an* herleidt accentverschillen tot de verschillende fasen in Mohammeds openbaring. In de tweede Mekka-periode werd de profeet miskend en verworpen. In de polemiek met de 'hardnekkige' Mekkanen wordt dan gezegd: *En Wij hebben vóór hen een barrière en achter hen een barrière gemaakt en hen met een sluier bedekt, zodat zij dus niet kunnen zien. En het maakt voor hen niet uit of jij hen waarschuwt of niet..* (Koran 36:9-10) Dit lijkt toch wel erg veel op een absolute predestinatie, terwijl andere teksten juist de mens tot het goede oproepen en dus uitgaan van de vrije keuze van de mens. "Eigenlijk moeten we helemaal niet spreken over een bepaalde en omschreven leer, maar eerder over wisselingen in Mohammed's taalgebruik. Mohammed is geen filosofisch geschoold theoloog, maar een praktisch verkondiger. Als verkondiger is hij helemaal geen determinist. Hij gebruikt alle mogelijke middelen om een beroep toe doen op de wil van zijn toehoorders. Hij wil hen overtuigen door aan te dringen, te waarschuwen, bang te maken en te dreigen." (115)

Iedere ontwikkeling in het religieuze denken ontwikkelt een eigen Jezusbeeld: dat begon al bij Marcion, die alleen het evangelie van Lukas wilde aanvaarden. Er is een fascinerend hoofdstuk over de Mormonen en het Jezusbeeld van Joseph Smith, die Amerikaanse ziener die in het begin van de 19e eeuw een nieuwe versie van de joodse profeet schilderde. En Gandhi: die in de twintigste eeuw weer een heel eigen beeld van de Jezus van de Bergrede construeerde. Het pluralisme

moeten we niet alleen tussen de religies zoeken, we moeten het zelfs niet alleen tussen Lukas en Paulus, maar zelfs al in Lukas en Paulus zelf erkennen als een blijvende eigenschap van menselijk religieus zoeken.

De 'historisch-kritische methode' die ook wel enige tijd als de uiteindelijk 'objectieve wetenschappelijke methode van schriftuurlijk onderzoek' is gepropageerd, blijkt hier ook alleen maar een van de vele vormen van schrift-uitleg te zijn.

In deze zin zijn de boeiende exegetische oefeningen van deze Fin ook werkelijke voorbeelden van pluralisme. Voor iedereen, die werkelijk bereid is om de eigen opvattingen te bevragen, van harte aanbevolen!—Karel Steenbrink

Een Indonesische Minister over Inter-Religieuze Harmonie

Dr. H. Tarmizi Taher, *Aspiring for the Middle Path. Religious Harmony in Indonesia*, Jakarta: Centre for the Study of Islam and Society, 1997, 174 blz.

Tarmizi Taher werd in 1936 geboren in Padang, Indonesië. Na zijn medicijnenstudie, kwam hij als arts bij de marine, maar werd vanwege zijn belangstelling voor psychologie en zijn sterke islamitische achtergrond uiteindelijk hoofd van de dienst geestelijke verzorging in het leger. In 1993 werd hij Minister van Godsdienstzaken in een land met 200 miljoen inwoners, waarvan ong. 87% moslim: in het land met de meeste moslims ter wereld. Maar Taher is minister voor alle vijf erkende godsdiensten van zijn land, omdat de *Pancasila*-ideologie bescherming en bevordering biedt aan alle wereldreligies. In dit boek zijn vijftien toespraken van Taher gebundeld, voorafgegaan door een

portret van Dr. Azyumardi Azra, een jonge moslim-intellectueel, die in 1992 aan de Columbia-University van New York promoveerde. Hij beschrijft heel eerlijk het klimaat waarin de lezingen ontstonden: de discussies tussen de tekstschrijvers en de eigen inbreng van de minister (die nooit zijn speeches helemaal alleen schrijft, maar er wel een stevige greep op wilde hebben).

Tarmizi Taher wijdt graag uit over het feit, dat islam nog niet hetzelfde is als Arabisch: "De Islam is één, maar er zijn vele moslims.. Velen in het Westen maken de vergissing om de Islam te identificeren met het Midden-Oosten." (blz. xii) De titel is ontleend aan Koran 2:143 *En aldus hebben Wij u gemaakt tot een gemeente in het midden* (vert. van Kramers; Leemhuis vertaalt vrijer, maar wel in de geest van Tarmizi Taher: evenwichtig). 'Het evenwichtige midden' staat voor het vermijden van excessen van extremisme. Het middenpad is dat van de islam en dat is de weg naar het succes. (xviii).

Veel van de toespraken zijn in het buitenland gehouden. Niet alleen in islamitische landen als Egypte en Marokko, maar ook in Rome (nr. 1: voor het PISAI, Pauselijk Instituut voor Arabische en Islam Studies), voor Hartford Seminary Foundation (nr.) en voor de universiteiten van Harvard en Leiden. Een enkele keer zijn ze ietwat propagandistisch van toon. Zo op blz. 141 over de incidenten op Oost-Timor, waar de recent gearriveerde islamitische migranten-handelaren hun winkelcentrum in brand zagen opgaan. Deze onlusten worden gezien als een 'niet-Indonesisch verschijnsel met zijn oorzaken in het buitenland'. Een aanbevelenswaardig boekje van een minister die een open oog heeft voor de grote politieke en socia-

le noodzaak van inter-religieuze harmonie en daar vanuit zijn eigen positie, maar ook vanuit zijn eigen geloofsovertuiging alles voor wil doen. - Karel Steenbrink

Loopgraven is het nieuwe kwartaalblad in IKV, Interkerkelijk Vredesberaad, in samenwerking met IKON. Interreligieuze zaken krijgen een steeds grote aandacht binnen de vredesbeweging en daarvan is het eerste nummer ook al een voorbeeld. Prijs: f 40,- per jaar. Info: 070-3507100

Het *Kerkwerk Multicultureel Samenleven* (Huidevetterstraat 165, 1000 Brussel, +32-02/502.11.28) heeft naar aanleiding van de bijeenkomst in Graz "Twee uitgewerkte ontmoetingen met gebedswakes rond bijbel en koran" uitgewerkt: **Een stap naar elkaar toe, christenen en moslims ontmoeten elkaar.** Mooie gebedsteksten, lezingen en ook symbolische handelingen, zoals de uitwisseling van kledjes, waarop een vredewens geschreven staat.

Nieuwe uitgave van het ICCN

DE EDELE KORAN is de eerste gezaghebbende vertaling van de Koran door Moslims en behoort bij niemand die in de Islam geïnteresseerd is in de boekenkast te ontbreken. DE EDELE KORAN verschijnt in een luxe gebonden, tweetalige editie en kost f65,-.

Bestelling door storting op:
giro 29 38 064
of bankrek. 462 465 934, tnv
ICCN
Scheldestraat 173
2515 TD Den Haag.
Info: 070-3820064

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* De *Islamitische Stichting Platform Zwolle* houdt samen met de werkgroep *Samen Leven, Anders Geloven* een serie van vier leeshuisavonden in Zwolle: 16 September (start), 11 november (Naeeda Aurangzeb over 'Verzoening in de Islam'), 17 febr. 1998 (o.a. Mw. Selda Kahvecioglu over 'De nieuwe generatie moslims') en 21 april (Drs. Harrie Mintjes: 'Hoe lees ik de Koran?'), steeds op dinsdagavonden van 19.45-22.10 uur. Info: A. Madarum 038-453-5156 en A. Jager, 038-4771012.

* Theater Soeterijn, bij het KIT in Amsterdam (Linnaeusstraat 2, 020-5688500) biedt van 8-29 september een serie films en lezingen over *Grenzeloze Liefde*, gemeende relaties.

* De *Stichting Kerken & Multiculturele Samenleving* stimuleert activiteiten tijdens de *migrantenweek '97*, 9-16 november. Voor suggesties en inlichtingen: 073-6 143 032.

* Van 29 nov. 1997- 19 april 1998 toont het Museum voor Volkenkunde Rotterdam een tentoonstelling van Syrische iconen, expressie van die onbekende christenen die in het grotendeels islamitische midden-oosten hun identiteit hebben bewaard en doorgegeven. Info: 010-411 2201.— Van 7 maart 1998 tot eind 1998 zal ditzelfde museum een tentoollingen inrichten over *Begrafnis- en rouwrituelen in multicultureel Nederland*.

* De Gemeentebibliotheek van Rotterdam, filiaal Oude Westen (Gaffelstraat 61a)

biedt vanaf 26 sept. de tentoonstelling *Een blik van herkenning: Marokkaanse en Nederlandse Vrouwen in beeld*

* De zevende Interreligieuze Ontmoetingsdag, wordt niet gehouden in een (vroegere) kerk van Amsterdam, maar in het Joods Cultureel centrum, Van der Boechorstraat 26 te Amsterdam met als thema Diversiteit en verzoening: spirituele groei door ontmoeting met het Andere. Datum: zondag 16 november 1997, 10.30-17.00 uur. Info: CIL 030-2535739 (Annelique Blaauw), opgaven bij J. Bharat, Ellerweg 3, 8251 RH Dronten; tel/fax 0321-312329 e-mail: j.bharat@agrotel.nl

[In verband met joodse spijswetten is het niet toegestaan eigen etenswaren in het gebouw mee naar binnen te nemen. De lunch is in de entreprijs van f25.-- inbegrepen]

* Het ABRAHAMHUIS in Genk houdt op vrijdag 3 oktober, 's avonds te 19.00 uur de jaarlijkse vredeswake in gedachtenis aan het vredeswerk van Franciscus en vele anderen.

* In het ABRAHAMHUIS VAN GENK zijn er drie woensdagavonden ontmoeting tussen christenen en moslims. 17 sept. nemen de Marokkanen het voortouw en geven zij informatie; 15 oktober zijn de Turken aan de beurt, 19 nov. de Belgen. Info: Kastertstraat 19, B-3600 Genk (+32)089-352 883.

* **Symbolen als geloofstaal. Over interreligieus leren.** Van vrijdag 28 november tot zondag 30 november 1997 wordt een conferentie georganiseerd over symboliek en interreligieus en intercultureel leren. Plaats: Evangelische Akademie Iserlohn, Berliner Platz 12, Iserlohn, gelegen in de omgeving van Dortmund en Hagen (Dtsl.) Kosten van de conferentie: ongeveer 100 DM. Organiserende instellingen zijn o.m.: Evangelische Akademie Iserlohn, Academie voor Theologie en Levensbeschouwing (Hogeschool Holland, Diemen), Hogeschool Interconfessionele PABO (Amsterdam/Alkmaar), European Association for World Religions in Education (EAWRE). Inleidingen en workshops, o.a.: 'Symbolen vieler Welten sprechen zu mir' (M. van den Boom, P. Schwarzenau). 'Die interreligiöse Dimension der Symboldidaktik.' (H. Halfas)

Deelnemers uit Nederland kunnen zich aanmelden bij Academie voor Theologie en Levensbeschouwing, Hogeschool Holland, Marien van den Boom, Postbus 261, 1110 AG Diemen. Tel.020-495.1678. Fax. 020-495-1929.

email:mbm@hh7.hsholland.nl

<<http://www.hhit.hsholland.nl/levonet>> onder de rubriek: Agenda.

* **LEVONET, religies en religieuze groeperingen op Internet**

Reeds enige tijd heeft de Academie voor Theologie en Levensbeschouwing een eigen Website, LEVONET genaamd. Deze website vindt U op: <<http://www.hhit.hsholland.nl/levonet/>>.

LEVONET is een website op het terrein van godsdienst en levensbeschouwing, kerk en theologie, levensbeschouwing en kunst, vorming en levensbeschouwelijk onderwijs. LEVONET beoogt een bijdrage te geven aan de levensbeschouwelijke pluriformiteit van Nederlandse samenle-

ving door toegang te verschaffen tot de levensbeschouwelijke en religieuze pluriformiteit van de hedendaagse samenleving.

LEVONET is gericht op de ontwikkeling van een multimediaal service-net voor godsdienstonderwijs en levensbeschouwelijke vorming, waarin zullen worden opgenomen: ICT-projecten met scholen, instellingen, kerken en musea op het terrein van levensbeschouwing en godsdienst; nieuwe leerpraktijken binnen de Academie, o.m. op het terrein van dialoog en levensbeschouwelijke vorming; een database van netwerken(scholen, docenten, ondersteunende organisaties); tekstmaterialen en visuele materialen voor studenten hbo en dergelijke.

* Van 1-4 October viert de Nijmeegse vakgroep TCMO, Talen en Culturen van het Midden-Oosten het 50-jarig bestaan met een jubileumcongres. Prof. Edmund Bosworth geeft een openingsrede: 'Culture and religion in Central Asia and India'. Harald Motzki leidt een colloquium over de biografie van Mohammed, terwijl Ed de Moor een werkgroep leidt over 'het goddelijke in de Arabisch poëzie'. Info: 024-3612892.

* De SOW-kerken houden op 29 november 1997 in het dienstencentrum in Leusden een studiedag over **Leven met God in jodendom, christendom en islam**. Medewerking is er van E.O. Sondorp (Hervormd Evangelisatorisch Beraad), H. Huyser (Deputaten Kerk en Israël GKN) en Cokkie van 't Leven. Info: 033-4960-370.



begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)